

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

І. С. Монолатій

ІДЕОЛОГІЯ В СОЦІОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Навчальний посібник і практикум
для самостійної роботи

**Івано-Франківськ
2020**

УДК 321.01;321.02
ББК 66.3 (4 Укр)
П50

Навчально-методичний посібник орієнтовано на самостійну роботу студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення навчальної дисципліни «політологія», а також для самоосвіти державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Його метою є забезпечення слухачів першоджерелами для занять, перекладеними на українську мову, орієнтація на базові засади політичної науки.

Специфіка цього посібника полягає у тому, що курс побудовано з акцентуванням не лише на засвоєнні слухачами основних категорій політології, але й на усвідомленні складності та взаємопов'язаності політичних процесів, а також на розумінні державними службовцями їх власної політичної компетентності та політичної участі для творення відповідного поля політики.

У випуску, присвяченому сучасному спектру основних течій ідейно-політичної думки, а також специфіці побудови, діяльності політичних партій та функціонуванню партійних систем, соціально-політичним рухам, визначається суспільне значення політичної ідеології, проаналізовано витoki та сутнісні характеристики магістральних течій політичної ідеології, визначено причини важливості орієнтації виборця у сучасному спектрі ідейно-політичної думки, опановано основні засоби орієнтації у системі партій та громадсько-політичних організацій, здійснено аналіз сучасного стану партійно-політичного життя в Україні.

Практикум містить науково-пізнавальний коментар проблеми, рекомендовану літературу.

Рецензенти:

М. М. Гон, доктор політичних наук, професор;

І. І. Ломака, кандидат політичних наук, доцент.

Тема:

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

Мета: сформувати вміння орієнтуватися у сучасному спектрі основних течій ідейно-політичної думки, а також у специфіці побудови, діяльності політичних партій та функціонування партійних систем з метою підвищення рівня політичної компетентності та громадянської активності.

Провідна ідея: політична ідеологія, виступаючи певною сукупністю взаємопов'язаних ідей, уявлень, цінностей, символів та ритуалів, виступає одним з основних типів ідентичності в процесі структурування поля політики, в той час, як партії та партійні системи являють собою одні з основних одиниць такого структурування.

Основні проблеми: визначити суспільне значення політичної ідеології; проаналізувати витоки та сутнісні характеристики магістральних течій політичної ідеології; визначити причини важливості орієнтації виборця у сучасному спектрі ідейно-політичної думки; опанувати основні засоби орієнтації у системі партій та громадсько-політичних організацій; здійснити аналіз сучасного стану партійно-політичного життя в Україні.

Ключові поняття: соціально-політичні рухи; ідейно-політичні течії; ідеологія; політична ідеологія; лібералізм; консерватизм; соціал-демократія; націоналізм; комунізм; політична партія; масові, кадрові партії, “партії виборців”; “ліві” партії, “праві” партії; партійна система.

План роботи над темою

1. Політична ідеологія як чинник структурування суспільства.
2. Витоки та сутнісні характеристики магістральних течій політичної ідеології.
3. Орієнтація у сучасному спектрі ідейно-політичної думки як складова політичної компетентності. Віхи такої орієнтації.
4. Зміст поняття “політична партія”, атрибутивні ознаки партій.
5. Досвід типологізації політичних партій.
6. Сучасний стан та перспективи розвитку партійної системи в Україні.

КОМЕНТАР

Політична партія –

організована група однодумців, які дотримуються певного світогляду, представляє інтереси частини народу і ставить своєю метою їх реалізацію шляхом завоювання державної влади або участь у її здійсненні.

Основні ознаки політичної партії:

1. *Носій певної ідеології або особливого бачення світу і людини.*
2. *Організоване об'єднання людей (достатньо тривале, добровільне), структуроване на різних рівнях політики – від місцевої до міжнародної і з різним ступенем твердості.*
3. *Спрямованість на завоювання та здійснення політичної влади.*

Структура:

1. Партійний апарат.
2. Партійний актив.
3. Звичайні члени партійної маси.
4. Прихильники партії.

Функції:

1. *Вираження та відстоювання в політиці інтересів певних соціальних груп суспільства.*
 2. *Боротьба за владу, її використання або контроль за нею.*
 3. *Активізація та інтеграція великих соціальних груп.*
 4. *Розробка партійної ідеології, ведення пропаганди і формування суспільної думки.*
- Політичне виховання суспільства в цілому або його певних прошарків.*
5. *Підготовка і рекрутування політичної еліти в партійні, державні, суспільні структури.*

Історія становлення політичних партій.

Вже за часів Арістотеля (IV ст. до н.е.) *стихійно* утворювалися політичні групи, які називалися партіями (від лат. pars – частина будь-чого). Вони представляли собою *тимчасові об'єднання для підтримки конкретної особистості*. Групуючись довкола якого-небудь політичного діяча, його прихильники і послідовники *забезпечували координацію дій*, що дозволяло досягати поставлених *цілей*. Виділяють декілька періодів в історії політичних партій.

I період

XVI – XVIII ст. Партії – це *аристократичні угруповання*, що об'єднують *небагаточисельних* представників політичної еліти. Відображають зародження політичних систем ранньобуржуазних держав Західної Європи та Америки, боротьбу між аристократами і буржуа.

II період

XVIII – XIX ст. Партії – *політичні клуби*, зорієнтовані на залучення до активної політичної діяльності людей, які *користуються впливом не тільки в політиці*, але й інших, життєво важливих сферах громадянського життя.

III період

XIX – XX ст. Сучасні політичні партії – наявність ідеологічної доктрини і розвинутої організаційної структури. Перша політична партія такого типу – ліберальна партія – була створена в Англії в 1877 р. В Україні з'явилися на межі 80-90-х рр. XIX ст. (перша політична партія – Русько-українська радикальна партія, 1891 р. в Галичині з середовища народоців), на півстоліття пізніше, аніж в Західній Європі та США. Спочатку – партії соціалістичної орієнтації, згодом – ліберальної, нарешті, консервативної (на Заході – навпаки). На початку XX ст. в Україні переважали партії, які в соціальному плані дотримувалися принципів європейського соціалізму, а в політичному – висували гасло самостійної української держави.

Типологія політичних партій

Критерії типологізації	Типи партій	
Характер відношення до соціальних перетворень	Револьюційні Радикальні Прогресивні	Реформістські Помірковані Реакційні
Ідеологічна платформа	Соціал-демократичні Ліберальні Конфесійні Націоналістичні Фашистські	Комуністичні Консервативні Монархічні Неофашистські
Участь в політичній владі	Правлячі Легальні Партії-лідери Правлячі монополю	Опозиційні Нелегальні Партії- аутсайтери Правлячі в коаліції
Соціальна база	Робітничі Селянські Підприємницькі та ін.	
Самобутність, ставка на оригінальність	“Гротескні” партії – партія шанувальників пива, партія дурнів та ін. Найчастіше не претендують на владу, однак досить стійко відстоюють своє обмежене коло зацікавлень, мають невеликий, але згуртований склад.	

Відмінності в структурі та організації внутрішнього життя

Кадрові – розвиваються на підставі виборчих комітетів і парламентських груп; *вільне членство, небагатовисловленість*. Фінансова база – *приватне фінансування*. Елітарні, складаються з парламентарів, професійних політиків.

Масові – *результат загального виборчого права; жорстка організація, обов'язковість членства; фінансова база – колективне фінансування*. Багатовисловлені (масові) за складом. Велика увага приділяється ідеологічній та виховній роботі.

Еволюція політичної партії

I. В надрах старої державної і політичної системи зароджується нова партія (з'являються нові люди і нові активісти) як відповідна реакція на загострення протиріч у суспільстві.

II. Пропаганда ідей, агітація, залучення максимальної кількості прибічників, формування матеріально-технічної бази діяльності та фінансових джерел існування партії.

III. Боротьба партії за владу: *пошук способів, форм, методів, сил, спроможних дестабілізувати і дискредитувати державний устрій та правлячу партію*; використання (інколи створеної цілеспрямовано) кризової ситуації у країні.

IV. *Перемога партії. Конструювання нового державного і законодавчого механізму, проведення кадрової політики в інтересах своєї партії.*

V. Постійна робота партії задля реалізації та збагачення програмових цілей, врахування впливу настроїв у суспільстві, діалектичний розвиток організаційної структури, форм, методів роботи партії для запобігання загострення протиріч і конфліктів.

VI. *Поражка партії та усіх суспільних сил, які за нею стояли, відсутність перспектив досягнення цілей.*

Багатопартійність.

На етапі становлення багатопартійності політична палітра досить різноманітна.

Протопартійні об'єднання:

- ті, що існують до партій, “передпартій”, гуртки, клуби, асоціації.

Парапартійні:

- ті, що існують поряд, паралельно з партіями, конкурують з ними, виконують їхні функції, але партіями, за різними причинами (заборона і т.д.) себе не оголошують (профспілковий рух “Солідарність” в 1980-ті рр. у Польщі, “Жінки за майбутнє” – в Україні та ін).

Квазіпартійні:

- ті, що оголошують себе партіями, однак не мають ознак партій:

- етнічні, расові, релігійні;
- нелегальні групи змовників, які готують державний переворот або революцію;
- клани, кліки;
- “партії” лобістського типу;
- гротескні “партії”.

Будь-яке суспільство неоднорідне в соціальному, етнічному, культурному плані. Чим більша його гетерогенність (неоднорідність), тим більше передумов і для появи більшого числа партій.

Об'єктивна основа багатопартійності

Соціальна диференціація суспільства, наявність у ньому класів, етносів, конфесійних об'єднань, інших соціальних спільнот з специфічними інтересами кожної з них.

Наявність соціально-політичних інтересів, спільних для різних соціальних суб'єктів: груп, прошарків, об'єднань.

Наявність в панівних класах та інших соціальних спільнотах та групах конкуруючих за владу угруповань.

Будь-яке явище діалектично суперечливе. Багатопартійність – не виняток.

Багатопартійність: “плюси” і “мінуси”.

+

-

1. Політичні питання отримують *всебічне висвітлення. Альтернативність, багатоваріантність рішень. Відшліфованість аргументації.* Будь-яка суспільна потреба знаходить своїх захисників і критиків.

2. Існування опозиційної партії *стримує бюрократизацію*, змушує уряд діяти ефективніше. Різко обмежуються можливості виявлення культу особи, диктаторські методи управління, зловживання владою, *егоїстичні устремління* нечесних партійних функціонерів.

3. Всередині партії виховується *дисципліна і відповідальність*, необхідні для перемоги над конкурентом.

4. *Підвищується рівень культури, професійності* партійних керівників, мало впевненості у власній непогрішності.

5. В політичній боротьбі *виявляються і висувуються дійсно обдаровані люди.*

6. *Обмежуються привілеї* функціонерів правлячої партії, *звужується розрив* між ними і партійною масою, *відсіваються пройдохи*, які намагаються “примазатися” до правлячої партії саме тому, що вона правляча.

1. Приналежність до “своїх” партії примушує людину дивитися на все її очима та інтересами політичної боротьби (наприклад, член опозиційної партії сприймає усі дії уряду виключно негативно). *Домінують вузькопартійні, а не державні завдання.*

2. Безперервна боротьба призводить до “розпорошення” урядової влади, її сили використовуються на боротьбу з опозицією.

3. В політичній боротьбі розгортаються пристрасті, використовуються *будь-які*, в тому числі нечесні, *засоби*: брехня, наклеп. В силу цього *псується суспільна мораль.*

4. *Обмеження строків перебування при владі* змушують правлячу партію інтенсифікувати не тільки реалізацію своєї політичної програми, але отримувати й “*власний максимальний прибуток з службового становища*”.

Партійні системи –

стійкі зв'язки і відносини партій різних типів одна з одною, а також з державою або іншими інститутами влади.

Підстави для класифікації партійних систем

Характер правління

Тоталітарні
Авторитарні

Демократичні

Різний політичний статус

Домінуючі

Мажоритарні

Коаліційні

Кількість партій при владі або тих, що борються за вплив на неї

Однопартійні

Двопартійні (біпартійні)

Багатопартійні (мультипартійні)

Політичні партії сучасної України

Партії, або точніше, протопартійні політичні об'єднання стали виникати в Україні наприк. 80-х рр. XX ст. Деяка лібералізація радянського режиму в другій половині 1980-х років дала поштовх появі нових політичних організацій і рухів. Політичне значення мало вже створення у 1987 р. перших неформальних культурологічних організацій (Український культурологічний клуб – у Києві, Товариство Лева – у Львові). У 1988 році на основі консолідації колишніх правозахисних груп була створена перша опозиційна політична організація – Українська Гельсінська Спілка, яка мала свої осередки в багатьох регіонах України та за її межами, зокрема у Москві.

У 1989 році була створена потужна опозиційна політична організація Народний Рух України, яка об'єднала політично активні верстви всіх регіонів країни на платформі суверенітету України, демократизації суспільства, національно-культурного відродження. Низка політичних партій (Українська Республіканська партія, Партія демократичного відродження України, Соціал-демократична партія, Партія зелених України) була утворена 1991 року. Після заборони 1991 року Комуністичної партії частина її прихильників утворила Соціалістичну партію. Заново зареєстрована 1993 року Комуністична партія знову ввібрала більшість колишнього комуністичного середовища. Протягом наступних років завершилось формування сучасної палітри політичних сил внаслідок створення нових партій, блоків, розколу широких політичних організацій.

Характерні особливості сучасних політичних партій України:

- через нерозвинутість громадянського суспільства партії виникають не як канали зв'язку громадянського суспільства і влади, а як клієнти, що відображають групові інтереси;
- малочисельність (кількість членів знову утворених партій часто обмежується керівництвом в центрі та на місцях);
- соціальна база партій знаходиться не всередині класів, але на зламах соціальної структури;
- нерідко партії проявляють активність лишень у період передвиборчих кампаній;
- недиференційованість соціальних інтересів ускладнює формування ідеології, програм партій;
- партії часто організовуються на підставі особистісних симпатій, а не єдності переконань;
- тенденція збільшення числа політичних партій, підвищення політичної ваги частини з них у житті суспільства, а пізніше – зменшення політичних партій, можливо, утворення політичних об'єднань, а згодом – і двох альтернативних партій, що по чергову змінюють одна одну при владі.

Перспективи партій і вектор політичних орієнтацій визначається відповідністю партійно-політичної та соціальної структури суспільства. Тобто, політична ситуація залежить від того, як і наскільки зуміють партії виявити і відобразити інтереси окремих соціальних груп і, з іншого боку, – узгодити їх із загальнонаціональними інтересами. **Для українських партій характерна відсутність чіткого зв'язку з конкретними соціальними групами.**

Кваліфікована думка (!):

За М. Дністрянським, невідповідність соціальної і партійної структур України, генетична ідеологічна обмеженість політичних партій, регіональний і локальний характер їх впливу, залежність від окремих комерційних структур і політичних діячів, не сприяє стабілізації українського суспільства. Вплив політичних партій на структури влади є обмежений, а сумарний вектор впливу не є проукраїнським. Тому лише перегруповання дрібних продержавницьких політичних партій у два – три потужні блоки, що стоять на платформі прагматизму, зорієнтовані не в минуле, а в майбутнє, може забезпечити оптимальну структурування і поступальний розвиток українського суспільства. (Дністрянський М. *Політична географія України. Текст лекцій*. Частина II. Львів: ЛДУ, 1999. С. 56).

Приклад 1.

Типологія політичних партій України за основними ідеологічними ознаками (1998 – 1999).

Основні ідеологічні характеристики політичних партій	Політичні партії (на перших позиціях характерні представники)
Політичні партії, що генетично виходять з російського більшовизму, абсолютизують принципи державного регулювання і державної власності, з сильними проросійськими настроями у поєднанні з ідеями відновлення СРСР.	Комуністична партія, Партія комуністів (більшовиків) України, Прогресивна комуністична партія, Громадянський конгрес України, Соціалістична партія України, Селянська партія України.
Космополітично-орієнтовані партії, що стоять на позиціях економічного лібералізму, у політичному плані виступають за федералізацію України, із сильними проросійськими настроями.	Партія “Міжнародний блок реформ”, Конституційно-демократична партія, Партія слов'янської єдності, Партія регіонального відродження України.
Партії соціал-демократичного типу, виступають за обмежене державне регулювання в умовах ринкової економіки, поєднують ідеї української політичної нації із космополітизмом, виступають за децентралізацію України.	Соціал-демократична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Українська соціал-демократична партія, Соціал-демократичний Союз.
Політичні партії, що сповідують ідеологію економічного лібералізму, демократії, ідею української політичної нації при деяких космополітичних настроях. Опираються на теперішні чи колишні структури виконавчої влади.	Народно-демократична партія, Аграрна партія, політична партія “Реформи і порядок”, Ліберальна партія, Партія зелених, “Громада”, Партія праці.
Партії української націонал-демократії. В економічному плані – еkleктика лібералізму та державно-регульованого капіталізму.	Народний Рух України, Демократична партія, Християнсько-демократична партія, Українська Селянсько-демократична партія, Українська республікансько-християнська партія.
Політичні партії з яскраво вираженою національно-патріотичною орієнтацією. Політичний ідеал – національна централізована демократична держава. Помітні симпатії до авторитаризму. В економічній сфері – поєднання ідеї державного регулювання із економічною свободою, пріоритет національних інтересів.	Конгрес українських націоналістів, Українська консервативно-республіканська партія, Українська республіканська партія, Соціал-національна партія, Всеукраїнське політичне об'єднання “Державна самостійність України”.

Джерело:

Передвиборчі програми і платформи партій // Віче. 1998. № 2.

Приклад 2.

Склад політичних блоків, що брали участь у виборах Верховної Ради України 1998 року

1. Виборчий блок “Партія праці та ліберальна партія – Разом” і однойменні партії.
2. Виборчий блок “Менше слів” – Соціал-націоналістична партія України, Всеукраїнське політичне об’єднання “Державна самостійність України”.
3. Блок демократичних партій – НЕП (Демократична партія, Партія економічного відродження).
4. Виборчий блок “Європейський вибір України” – Ліберально-демократична партія, Селянсько-демократична партія.
5. Виборчий блок “СЛОН” (Міжрегіональний блок реформ, Конституційно-демократична партія).
6. Виборчий блок “За правду, за народ, за Україну” – Соціалістична та Селянська партії України.
7. Трудова Україна – Українська партія справедливості, Громадянський конгрес України.
8. Виборчий блок “Вперед, Україно” – Українська християнсько-демократична партія та партія “Християнсько-народний союз”.
9. Виборчий блок “Національний фронт” – Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія.

Джерело:

Дністрянський М. *Політична географія України. Текст лекцій*. Частина II. С. 61.

Створення багатопартійної системи в Україні

Процес створення політичних партій та встановлення системи багатопартійності в Україні практично збігаються за часом зі здобуттям незалежності та розбудовою суверенної, демократичної, соціальної, правової держави. Умовно в цьому процесі можна виділити декілька періодів.

Перший період проходив з другої половини 1989 року до 1 грудня 1991 року. У цей час суспільно-політичне життя в Україні розвивалось двополярно. На одному полюсі (до серпня 1991 року) була Компартія України, усередині якої почали формуватися платформи (майбутні самостійні партії), а на другому, протилежному, - блоки партій та рухів, які почали називатися демократичними. Більшість учених та громадських діячів України цей період визначають як період руйнації монополії КПРС у політичній сфері, створення Народного Руху України та зародження багатопартійності. За ці роки більш як 10 партій різного спрямування провели установчі з’їзди, затвердили статuti і програми і розпочали свою політичну діяльність.

- 1) **Українська Республіканська Партія (УРП)**. Створена на базі Української Гельсінської спілки 30 квітня 1990 року на чолі з Левком Лук’яненком.
- 2) **Державна самостійність України (ДСУ)**. Програма і статут партії затверджені 8 квітня 1990 року. Лідер партії І. Кандиба.
- 3) **Українська християнсько-демократична партія (УХДП)**, 22-23 квітня 1990 року (В. Січка).
- 4) **Соціал-демократична партія України (СДПУ)**, 25-27 травня 1990 року (О. Сугоняко)
- 5) **Об’єднана соціал-демократична партія (ОСДПУ)**, 25-27 травня 1990 року (В. Московка).
- 6) **Українська селянська демократична партія (УСДП)**. Установчий з’їзд відбувся 16-17 червня 1990 року (Є. Чернишов).
- 7) **Партія Зелених України (ПЗУ)**, 28-30 вересня 1990 року (Ю. Щербак).
- 8) **Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ)**, 24-25 листопада 1990 року (В. Климчик).
- 9) **Партія демократичного відродження України (ПДВУ)**, 1-2 грудня 1990 року (О. Ємець, В. Філенко, В. Хмелько).
- 10) **Демократична партія України (ДемПУ)**, 15-16 грудня 1990 року (Ю. Бадзьо)
- 11) **Соціалістична партія України (СПУ)**, 26 жовтня 1991 року (О. Мороз)

У цьому періоді партійного будівництва в Україні можна виокремити такі характерні особливості:

- суто національна орієнтації більшості новостворених політичних партій та рухів;
- організаційна неспроможність та ідейно-політична аморфність молодих партій;

- брак політичної культури та надмірна амбітність лідерів більшості новостворених партій;
- наявність інших партій, платформ, громадсько-політичних рухів, які заявили про свою діяльність, але організаційно не оформились;
- уповільнений процес реєстрації всіх партій;
- заборона (після серпневих подій 1991 року) на створення партій комуністичної спрямованості;
- подібність заяв більшості партій (за винятком СПУ) щодо своїх програмних цілей і державного устрою України.

Другий період становлення багатопартійної системи в Україні проходив з грудня 1991 року до кінця 1997 року. Його найхарактерніша особливість – криза, що охопила більшість партій та рухів, створених у перші роки незалежності України. Вона призвела до руйнації деяких партій та оформлення на їх базі нових організацій. Так, у травні 1992 року із УРП вийшла частина партійців і створила Українську консервативну республіканську партію (УКРП) на чолі зі С. Хмарою, а в травні 1997 року відбувся другий розкол, який призвів до утворення Республіканської християнської партії (РХП) з її лідером М. Горинем. Внаслідок неодноразових розколів УХДП виникли п'ять партій християнського напрямку. Пройшов трансформацію від громадської організації до політичної партії Народний Рух України на чолі з В. Чорноволом тощо.

До важливих особливостей другого періоду створення системи багатопартійності в Україні також можна віднести:

- відновлення у жовтні 1993 року в політичних правах Компартії України (КПУ), яка протягом короткого терміну за кількістю членів стала наймасовішою (це значною мірою посилює лівий фланг політичного спектра української багатопартійності);
- появу на політичному олімпі України нових партій (серед них: три націоналістичні Конгрес Український Націоналістів – КУН, Організація Українських Націоналістів в Україні – ОУНвУ та Українська Національна Консервативна партія – УНКП); у 1993 році створено Народний Рух України – НРУ, Всеукраїнське об'єднання “Громада”, Соціал-демократичну партію України – СДПУ; у 1996 році зареєстровано в Міністерстві Юстиції України Народно-Демократичну партію – НДП, Аграрну партію України (об'єднану) – СДПУ(о), Прогресивну соціалістичну партію України – ПСПУ, Партію національно-економічного розвитку України – ПНЕРУ, у 1997 році партію “Реформи і Порядок”, Партію регіонів (до березня 2001 року – ПРВУ) та ін.);
- малий кількісний склад партій, що не мали чіткої організаційної структури, незначний вплив на їх формування громадської думки та розв'язання нагальних державних проблем.
- Третій період становлення багатопартійності в Україні розпочався з 1998 року і діє до наших днів. Його характерними ознаками є:

Зростання кількості політичних партій (на початку 2003 року в Україні налічувалося близько 125 зареєстрованих політичних партій різної спрямованості);

- формування виборчих блоків політичних партій та активна участь їх у двох парламентських і президентських виборах, набуття досвіду використання парламентських форм боротьби;
- набуття популярності партіями комуністичної та соціалістичної спрямованості на тлі масового соціального невдоволення населення в першій половині періоду (на виборах 1998 року з п'яти партій, що взяли участь у виборах, чотири пройшли до Верховної Ради України (КПУ, СПУ, СелПУ, ПСПУ); лівих підтримали 37% виборців, представництво їх у вищому законодавчому органі зросло зі 112 депутатів до 173; найбільшу підтримку мала КПУ (123 представники цієї партії стали депутатами парламенту), але після поразки лідера комуністів П. Симоненка на президентських виборах 1999 року і створення правоцентристської більшості у Верховній Раді наприкінці 2000-го популярність цих партій зменшилася, що підтвердили парламентські вибори 2002 року: депутатами Верховної Ради було обрано тільки 63 комуністи (КПУ) та 24 соціалісти (СПУ);
- продовження процесу розколу та створення однотипних партій (не уникли цього явища й визнані в суспільстві організації НРУ, ПЗУ, КПУ, НДП, СПУ Всеукраїнське об'єднання “Громада” – тільки на їх базі виникають і діють в Україні кілька народних рухів та партій:

комуністичної організації, зелених, Українська народна партія “Собор”, Партія Всеукраїнського об’єднання лівих “Справедливість”, Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”);

- зростання популярності центристських (ліберально-демократичних та націонал-демократичних) партій (передусім це стосується Партії промисловців та підприємців України – лідер А. Кінах, Аграрної партії України – М. Гладій, К.Ващук, Народно-Демократичної партії – В. Пустовойтенко, Партії “Реформи і порядок” – В. Пинзеник, Всеукраїнського об’єднання “Батьківщина” – Ю. Тимошенко, Української народної партії “Собор” – А. Матвієнко та ін. (на виборах 2002 року вони в складі різних виборчих блоків подолали чотиривідсотковий рубіж та увійшли до парламенту України);
- незавершеність формування власного іміджу в більшості із зареєстрованих політичних партій через їхню малу чисельність, невиразність програмних цілей, відсутність власних засобів масової інформації та активних дій (як наслідок – низька поінформованість населення щодо них і відсутність масової підтримки).

Отже, специфіка сучасної української суспільно-політичної ситуації полягає в тому, що, подолавши тоталітарну однопартійність, країна впала в іншу крайність – дрібнопартійність. З усіх партій, що діяли в Україні в 2003 році, тільки невелику кількість можна класифікувати за європейськими стандартами. В основу класифікації партії покладено аналіз їхніх програмних документів та матеріали з посібників і праць українських науковців. Водночас упорядник віддає перевагу підходу щодо класифікації партій, запропонованому в посібнику “Політична історія України” за редакцією доктора історичних наук, професора В.І. Танцюри.

Політичні партії України та їх класифікація.

Ліві партії (комуністичної та соціалістичної спрямованості)

На теренах України діє понад 10 комуністичних та соціалістичних партій, але найбільш впливовими є: Комуністична партія України (лідер П. Симоненко), Соціалістична партія України (О. Мороз), Селянська партія України (С. Довгань), Прогресивна соціалістична партія (Н. Вітренко) та низка партій, малих за кількістю членів.

Основою ідейно-теоретичних засад цих партій є модифікований марксизм-ленінізм. Вони виступають за повновладдя трудящих і побудову соціалістичного суспільства соціальної справедливості, матеріальною основою якого є суспільні а колективні форми власності.

Економічна платформа цих партій базується на визнанні соціально орієнтованої та планово-ринкової економіки з пріоритетним розвитком державного сектора та колективних форм господарювання. Щодо землі – вони вважають за доцільне передачу її в оренду з правом успадкування колективами, фермами та особами, які на ній працюють. Ці партії не визнають перетворення землі на товар.

У державному будівництві ці партії віддають перевагу унітарній країні, владі рад з широкими повноваженнями місцевого самоврядування.

У зовнішній політиці активно обстоюють позицію зміцнення відносин з Росією, слов’янськими народами та країнами СНД і виступають проти вступу України в НАТО.

Загалом щодо сучасного лівого руху в Україні можна зробити такі висновки:

- Лівих партій у багатопартійній палітрі України менше, але вони краще ідеологічно та організаційно згуртовані і мають значний вплив на населення – на виборах ці партії підтримує близько третини електорату.
- Ліві партії не згуртовані в єдиний політичний блок і перспективи створення такого блоку сьогодні майже нереальні.
- Відсутність представників лівих партій в уряді та президентських структурах надає їм певні переваги у формуванні опозиції.

Соціал-демократичні партії

Серед політичних партій, що зареєстровані і здійснюють свою політичну діяльність в Україні, досить велика група представлена організаціями соціал-демократичної орієнтації. До них можна віднести Соціал-демократичну партію України (об’єднану) – лідер В. Медвечук,

Політичну партію “Трудова Україна” – С. Тигіпка, Слов’янську партію (стара назва – Громадянський конгрес України) – О. Базелю, Партію “Демократичний союз” – В. Горбулін, Українську соціал-демократичну партію – В. Онопенко, Партію “Соціал-демократичний союз” – С. Пересунько тощо.

Партії цього спрямування проголошують свою відданість історичним традиціям, головним цінностям та ідеалам соціал-демократії: свободі, справедливості, солідарності. Вони є послідовними прихильниками політичної, економічної та соціальної демократії. Майбутнє України вони бачать у складі Європи як рівноправного члена Євросоюзу і водночас є прихильниками подальшого розвитку партнерських рівноправних взаємовигідних стосунків з Росією та СНД. Деякі з партій підтримують ідею інтеграції слов’янських народів, вступу країни в міждержавний союз з Росією та Білоруссю (Слов’янська партія, Партія “Союз” та ін.).

У державному будівництві соціал-демократичні партії обстоюють модель унітарної парламентсько-президентської держави, пріоритет прав людини, громадянського суспільства, політичної демократії, ринкового господарства, правової, соціальної держави з широкими повноваженнями місцевого самоврядування і регіонів та децентралізацією влади. Вони за чітке розмежування повноважень між різними органами та гілками влади.

Серед пріоритетних напрямів діяльності соціал-демократів: формування української політичної нації, яка включає представників усіх національностей та етнічних груп, що проживають на Україні; здійснення на державному рівні заходів, спрямованих на збільшення інвестицій, передусім людський фактор, тобто в освіту, культуру, медицину; створення умов для життєвого старту молоді та підвищення статусу української мови як державної. Слов’янська партія і Партія “Союз” виступають за федеративний устрій та надання російській мові статусу другої державної, а мовам інших етнічних груп в місцях їх компактного проживання – статусу офіційної.

Економічна платформа зазначених партій базується на багатоукладності із збереженням пріоритетності приватної форми власності. Приватна власність – основа ефективної економіки. Вони за соціально-орієнтовану ринкову економіку, економіку достатку.

Соціал-демократи виступають за зміцнення обороноздатності країни, за реформування Збройних Сил України, скорочення чисельності армії, перехід до професійної армії, посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

На виборах 2002 року СДПУ(о) самостійно, а Політична партія “Трудова Україна” у складі виборчого блоку “За єдину Україну” подолали чотиривідсотковий рубіж та увійшли до Верховної Ради України, де сформували партійні фракції і активно обстоюють свої ідеали.

Характерними для цих партій є:

- Організаційне зміцнення, переростання в масові політичні партії, особливо це стосується СДПУ(о);
- Посилення впливу на державотворчі процеси;
- Зростання кількості представників цих партій в органах державної влади та місцевого самоврядування
- Відсутність єдиного політичного блоку.

Праві націонал-радикальні партії

В Україні діють політичні організації, для яких найвищою цінністю є нація, а ідея поєднання інтегральний націоналізм. Це: Конгрес Українських Націоналістів – О. Івченко (донедавна Я. Стецько), Українська національна асамблея – А. Шкіль, Е. Коваленко, Соціал-національна партія України – Я. Андрушків та ін. Своїми ідейними натхненниками вважають діячів українського визвольного руху, таких як М. Міхновський, Д.Донцов, Є.Коновалець, С. Бандера, Р.Шухевич, Я. Стецько. Поняття “націоналізм” трактують як шляхетну форму патріотизму, любові до своєї Батьківщини.

У державному будівництві представники цих партій обстоюють ідею побудови національної унітарної централізованої держави. Найрадикальніші члени цих організацій обстоюють ідею побудови національної держави за всяку ціну, навіть шляхом відмови від демократії,

запровадження режиму сильної влади. Вони виступають проти федеративно-земельного устрою, вільних економічних зон, існування автономії.

Економічна платформа цих партій поєднує в собі низку несумісних в реальній політиці ідей: приватизації, економічного стимулювання фермерських господарств та економічної ізоляції. У їхній діяльності політика часто домінує над економікою.

У зовнішній політиці партії цієї орієнтації виступають за віддалення України від Росії, вихід з СНД, розширення стосунків з Європою та вступ до НАТО.

За результатами парламентських виборів 2002 року партія Конгрес Українських Націоналістів у складі виборчого блоку “Наша Україна” увійшла до Верховної Ради України.

Загалом партії цього спрямування мало чисельні й не мають значного впливу на населення і процеси, що відбуваються в Україні.

Правоцентристські націонал-демократичні партії

Досить велика група політичних партій України ідеологічними засадами своєї діяльності обрала демократичний або поміркований націоналізм. Найвпливовіші з них Народний Рух України, лідер Б. Тарасюк (донедавна – Г. Удовенко); Українська Народна Партія, Ю. Костенко (донедавна Український Народний Рух); Партія “Реформи і Порядок”, В.Пинзеник; Демократична партія України; Г. Ананьєва; Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, Ю. Тимошенко; Українська республіканська партія, Л. Лук’яненко та Українська народна партія “Собор” А. Матвієнко, що об’єдналися в одну партію під назвою “Собор”, партію очолив А. Матвієнко, та низка інших партій.

Націонал-демократи вважають демократичний націоналізм певним балансом між інтересами нації та правами людини. Вони активні захисники української культури, християнської моралі і традицій народу. Вважають за необхідне об’єднання всіх релігійних конфесій та створення єдиної української помісної християнської церкви.

Ідею унітарно-центральної держави з сильною виконавчою владою беруть за основу і державному будівництві. У федеративно-земельному устрої вбачають загрозу посилення сепаратизму і розколу країни. Українську мову визнають як єдину державну. Підтримують створення умов для розвитку національних меншин на надання широких повноважень місцевому самоврядуванню.

У зовнішній політиці більшість націонал-демократичних партій обстоюють позицію щодо інтеграції України в європейські структури та вступ до НАТО, домагаються виходу нашої країни з СНД, послаблення двосторонніх відносин з Росією та вимагають поділу золотого і алмазного запасів, активів колишнього СРСР в іноземних банках.

Основою економічного розвитку країни, її економічної незалежності та політичної свободи людини ці партії вважають приватну власність. Домагаються прискорення приватизаційних процесів, надання пріоритету малому та середньому бізнесу, політиці підтримки українського товаровиробника, проведення земельної реформи і перетворення землі на товар.

Правоцентристські націонал-демократичні партії беруть активну участь у політичному житті України. На виборах до Верховної Ради навесні 2002 року у складі різних виборчих блоків здолали чотиривідсотковий рубіж та увійшли до парламенту: НРУ, УНР(УНП), ПРП Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, УРП “Собор”.

Більшість з перелічених партій цього спрямування останніми роками перебувають в опозиції до діючої влади і активно виступають за внесення конституційних доповнень у систему управління державою та зміну політичного режиму. Після виборів 2002 року вони активізували переговорні процеси щодо створення єдиної правоцентристської партії.

Центристські (ліберально-демократичні) партії.

Широким спектром на політичній арені України виступають політичні партії, ідейно-теоретичним засадами яких є лібералізм. Для лібералів людина, її свобода – більша цінність, ніж держава, нація чи клас. Найбільш знаними серед цих партій є: Партія регіонів, до березня 2001 року – Партія регіонального відродження України (лідер В. Янукович), Партія промисловців і підприємців України (А. Кінах), Ліберальна партія України (В. Щербань),

Народно-демократична партія (В. Пустовойтенко), Аграрна партія України (М. Гладій, К. Ващук), Партія національно-економічного розвитку України (В. Матвієнко, П. Матвієнко), Політична партія “Яблуко” (В. Чайка, М. Бродський), Партія Зелених України (В. Кононов) та ін.

У державному будівництві більшість ліберально-демократичних партій виступає за унітарну країну. Ліберали підтримують ідею побудови правової держави, вільного демократичного суспільства. Важливим для них є: забезпечення рівності всіх громадян перед законом, незалежно від національності; забезпечення законних прав і свобод людини у її відносинах з органами державної влади та управління; недопущення будь-яких видів втручання держави, політичних та соціальних груп в особисте життя людини. Матеріальною основою особистості, її свободи і незалежності вважають приватну власність. Держава існує заради своїх громадян, а не навпаки. Зазначені партії активно обстоюють принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову і створення правових механізмів взаємного контролю їхньої діяльності. Виступають за зміцнення суверенітету і незалежності української держави.

Ідея прискореної ринкової трансформації та багатокладності економіки, що базується на приватній власності, є основою економічної платформи цих партій. Вони сповідують системність проведення економічних реформ в Україні та пріоритети національного виробництва. Більшість партії цієї орієнтації виступає за:

- Ідею розвитку національної економіки, піднесення могутності української держави та відродження духовності українського суспільства з опорою на влані сили народу;
- Проведення реформ на селі, розвиток фермерства, малого та середнього бізнесу;
- Оптимізацію податкової та фінансової політики та системи партійного забезпечення;
- Розбудову соціально орієнтованої національної економіки, розвиток якої забезпечував би прийнятний рівень життя для всіх верств населення;
- Забезпечення права людини вільно розпоряджатися результатами своєї праці й заробляти стільки, скільки дозволяють її власні здібності;
- Забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства щодо виявлення свого творчого та інтелектуального потенціалу, виробничих здібностей, підприємливості через гідну оплату висококваліфікованої та продуктивної праці;
- Державну підтримку членів суспільства, які неспроможні конкурувати на ринку праці, соціальних захист категорій населення, що мають доходи, нижчі від реальної вартості споживчого кошика;
- Створення умов для залучення приватного капіталу до розвитку культури, науки і спорту, забезпечення процесів духовного розвитку українського народу.

У зовнішній політиці ліберально-демократичні партії виступають за обстоювання національних інтересів та підтримання балансу у відносинах з демократичними країнами світу. Стратегічним завданням зовнішньої політики України вони вважають: повномасштабну інтеграцію в європейські структури та світове економічне співтовариство; стратегічне партнерство і добросусідські відносини з Росією; підтримку добросусідських відносин з країнами, що межують з нашою державою; розвиток двосторонніх взаємовигідних стосунків з країнам світу.

Головною метою своєї діяльності ці партії вважають досягнення стабільного прогресивного розвитку українського суспільства на основі розширення та ефективної організації вітчизняного виробництва (що базується на принципах соціально орієнтованої економіки) через участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво у їхньому складі.

Політика, що проголосили та здійснюють ці партії, дає позитивні результати. На виборах 2002 року у складі різних виборчих блоків Партія регіонів, ПППУ, ЛПУ, НДП, Аграрна партія України увійшли до складу Верховної Ради і створили свої фракції. Представники інших партій цієї групи здобули перемогу в мажоритарних округах і теж отримали мандати народних депутатів України.

Майже всі народні депутати від цих партій увійшли до складу парламентської більшості. У Верховній Раді, органах державного управління та місцевого самоврядування представники цих

партій підтримують і активно відстоюють пропозиції щодо реформування діючої системи політичної влади та поширення повноважень політичних партій. У період виборчої кампанії та після виборів 2002 року у засобах масової інформації спостерігається збільшення кількості заяв лідерів цих партій (особливо після того, як Партію регіонів очолив прем'єр-міністр В. Янукович) щодо створення єдиної потужної політичної партії.

Таким чином, за роки незалежності в Україні створена та діє система багатопартійності, яка включає близько 100 зареєстрованих організацій. Її особливістю є поєднання організацій різних типів та політичного спрямування. Більшість партій, що заявили про свою політичну діяльність, виявилися малими за своїм кількісним складом та недостатньо впливовими. Організаційна побудова деяких парій не відповідала вимогам Закону України “Про політичні партії в Україні”. Тому міністерство юстиції України було змушене через суд скасовувати реєстрацію таких партій та позбавляти їх права займатися політичною діяльністю. Тільки в травні та червні 2003 року, за поданням Міністерства юстиції, Верховний суд України скасував реєстрацію понад 30 політичних партій. Усе це свідчить про те, що створена багатопартійна система в Україні ще недосконала та малоефективна.

Ми розглянули класичний варіант поділу політичних партій з урахуванням різних чинників. Автори книг “Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку” дають дещо іншу класифікацію партій. Вони виділяють три групи партій: політичні партії лівого спрямування, політичні партії правого спрямування та центристські партії і не виділяють особливостей цих партій всередині кожної з груп. Водночас слід зазначити, що в політичному житті України мають місце компроміси, коли задля досягнення певної мети поєднуються партії різного політичного спрямування. Так об'єднання сил практикувалося особливо у період виборчих кампаній, при створенні більшості у Верховній Раді України та під час проведення партіями і громадськими організаціями масштабних всеукраїнських акцій. У практиці партійного будівництва, коли будуть створюватися масові політичні партії, н виключені варіанти об'єднання організацій різних політичних спрямувань.

Діяльність політичних партій тісно пов'язана з політичною сферою та її основними складовими частинами: політичною системою, державою та її політичним устроєм (режимом), партійною системою, громадянським суспільством, політичною свідомістю та політичними відносинами. Якщо всі ці складові розвинені, то і діяльність партії набуває демократичного спрямування. Виражаючи інтереси тієї чи іншої соціальної групи, політична партія своєю політичною діяльністю впливає на формування масової політичної свідомості та громадянської думки з метою поліпшення суспільно-політичного стану країни.

Багатопартійність завоює дедалі міцніші позиції серед населення країни. Це сприяє помітній партизації законодавчої гілки влади – Верховної Ради України. Після виборів 2002 року певний поворот до партійної визначеності зробила і влада виконавча. Триває процес більш чіткої структуризації партій та об'єднання їх у громадсько-політичні організації.

Україна – молода суверенна держава. У ній в короткі строки створено нову політичну систему та громадянське суспільство. Водночас процеси демократизації суспільства вимагають від політичних партій активніше впливати на проведення політичних реформ, у тому числі й на перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми управління державою. Світовий досвід свідчить, що ця форма управління є більш демократичною і відповідає інтересам більшості населення країни. Вона дає політичним партіям можливість сформувати свій уряд і конкретними справами довести всьому суспільству, наскільки її програмні цілі збігаються з діями, спрямованими на служіння країні і її народові.

Політичні партії мають виробити суспільну ідеологію державотворення, яка була б здатна зорганізувати громадян, спрямувати суспільство на досягнення цілей, що відповідають історичній перспективі української нації.

Отже, в умовах формування та зміцнення нової політичної системи українській багатопартійності доведеться долати непростий шлях становлення, щоб стати справжньою, реальною і впливовою складовою цієї системи.

Опрацюйте представлені нижче уривки, концентруючи увагу на тій інформації, яка допоможе Вам відповісти на питання та виконати завдання, представлені після них.

ДЖЕРЕЛА

С. Л. Франк

По той бік “правого” і “лівого”

[...] Ми звикли вживати слова «правий» і «лівий» як поняття, що, по-перше, мають усім відомий, точно визначений зміст і, по-друге, у своїй сукупності вичерпують усю повноту можливих політичних напрямків і тому мають усеосяжне значення якихось вічних «категорій» політичної думки. Ми забуваємо, що ці поняття мають лише історично обумовлений зміст, визначений своєрідністю епохи, у якій виникли і діяли (чи діють), і що їм рано чи пізно призначене, як всім історичним течіям, зникнути, втратити актуальний зміст, бути зміненими новими угрупованнями. І ми, віддаючись рутині думки, не зауважуємо, що в сучасній дійсності є дуже істотні тенденції, що уже не укладаються в ці старі, звичні рубрики.

Що мається на увазі, зрештою цими поняттями «правого» і «лівого»? Звичайно, можна брати їх у зовсім формальному і загальному сенсі, у якому вони дійсно стають деякими вічними, імманентними категоріями суспільно-історичного життя. А саме, можна розуміти під ними «консерватизм» і «реформаторство» у загально соціологічному змісті – з одного боку, схильність охороняти, берегти вже існуюче, старе, звичне і, з іншого боку, протилежне прагнення до новизни, до суспільних перетворень, до подолання старого новим. Але перш за все, при цьому розумінні логічним був би не двочленний, а тричленний поділ. Поряд із «старовірами» і «реформаторами» повинні знайти собі місце і ті, хто сполучає обидві тенденції, хто прагне до відновлення саме через його реформу, через пристосування його до нових умов і потреб життя. Такий не «правий» і не «лівий», а нібито «центральный» напрямок зовсім не є, як часто у нас схильні думати, якесь електричне сполучення обох попередніх напрямків; він якісно відрізняється від них, що, на противагу їм, його пафос є ідея повноти, примирення. Практично украй важливо, що розходження в цьому змісті між «правим» і «лівим» менш істотне, ніж розходження між помірністю і радикалізмом (однаково – «правим» чи «лівим»). Збереження всупереч життю, за будь-яку ціну старого і прагнення будь-що переробити усе заново подібні у тому, що обидва не рахуються з органічною безперервністю розвитку, властивою всілякому життю, і тому змушені діяти примусом, силою – однаково чи насильницьким ламанням, чи насильницьким «заморожуванням». І всілякому такому, «правому» чи «лівому», радикалізму протистоїть політичний умонастрій, який знає, що насильство і примус може бути у політиці тільки підручним засобом, але не може замінити собою природного, органічного, ґрунтового буття.

Але головне у нашому зв'язку – те, що поняття “правого” і “лівого”, уживані в цьому чисто формально-загальному, універсально-соціологічному сенсі, мабуть, не мають нічого спільного з політичним змістом, що звичайно вкладається в ці поняття, і лише в силу випадкових історичних обставин могли психологічно асоціюватися з ним. Ми звикли, у силу політичних порядків, які ще нещодавно панували, що “праві” знаходяться при владі й охороняють існуючий порядок, а “ліві” прагнуть до перевороту, до встановлення нового порядку, який ще існує. Але коли цей переворот уже стався, коли панування належить “лівим”, то ролі, мабуть, міняються: “ліві” стають охоронниками існуючого – а за умов тривалості сталого порядку навіть прихильниками – “старого” і “традиційного”, тоді як “праві” за цих умов змушені взяти на себе роль реформаторів і навіть революціонерів. Якщо ми будемо плутати загально соціологічні поняття “охоронників” та

“реформаторів” (чи ще загальніше: “задоволених” і “незадоволених”) з політичними поняттями “правих” і “лівих”, то ми повинні будемо за умов республікансько-демократичного ладу назвати республіканців і демократів “правими”, а монархістів – “лівими”, чи всіх супротивників радянського ладу назвати “лівими”, а самих комуністів – “правими”, тобто дійти до абсолютної нісенітності і повної плутанини понять.

Отже, який же, власне, конкретно-політичний зміст понять “правого” і “лівого”? Але перш ніж відповісти на це питання, ще одне зауваження загально соціологічного порядку. Якщо ми відвернемося на мить від цих понять чи етикеток і неупередженим поглядом спробуємо оглянути все можливе різноманіття політичних світоглядів, то число логічно заздалегідь очевидно, що воно не може бути вичерпано розділом його на два протилежних типи. Політичний світогляд є комплекс чи система, що складається із сукупності відповідей на ряд істотних питань громадського життя. Кожне питання допускає різні рішення; зрозуміло, наскільки невичерпно великим є важливе різноманіття політичних світоглядів. Звичайно, усяке різноманіття допускає класифікацію відповідно до основних вищих родів, у тому числі іноді і дихотомічний поділ. Але для цього поділ має бути зроблений за єдиним і притому істотним критерієм, тобто таким, видозміна якого визначить розходження хоча б основних і найважливіших з інших критеріїв. Чи задовольняє поділ на “праве” і “ліве” зазначеній вимозі єдності й істотності ознаки поділу? Безперечно, що довгий час він практично їй задовольняв – інакше він не міг би досягти такого широкого розповсюдження та загального визнання.

Однак для долі цих понять у наш час істотно, що інтуїтивно-психологічна єдність обох світоглядів не визначалася логічно-необхідним зв'язком ідей у них. Справа в тому, що обидва цих співвіднесених поняття позбавлені внутрішньої єдності і не можуть бути визначені на основі якої-небудь однієї, центральної для кожного з них і об'єднуючої їх ідеї. Навпаки, вдумуючись у них, ми усвідомлюємо, що в них через історичні, з погляду сутності справи, випадкові, причини, схрестилися три ряди духовних і політичних мотивів, власне кажучи зовсім різнорідних. Насамперед – чисто філософська відмінність між традиціоналізмом та раціоналізмом, між прагненням жити згідно з історичними та релігійними переказами, згідно з традиційною вірою, що логічно не перевіряється (за вірою і звичаями батьків) і прагненням побудувати суспільний порядок чисто раціонально, навмисно планомірно; по-друге, чисто політична відмінність між вимогою державної опіки над громадським життям і ствердженням начала особистої свободи й суспільного самовизначення (у цьому сенсі “правий” означає державник, етатист, прихильник сильної влади, на противагу “лівому” – лібералу); і, нарешті чисто соціальна ознака – позиція у боротьбі між вищими, привілейованими, багатими класами, що прагнуть зберегти чи затвердити своє панування в державі та суспільстві й нижчими класами, що прагнуть звільнитися від підпорядкованості й зайняти рівне чи навіть пануюче положення у суспільстві і державі. У цьому змісті “правий” значить прихильник аристократії чи буржуазії, “лівий” – демократ чи соціаліст.

Певний зв'язок, власне кажучи, між цими трьома парами тенденцій, що з'єднують перші члени їх у поняття “правого”, а другі – у поняття “лівого”, безперечно є. Так, раціоналізм, виступаючи проти традиційної віри, вимагає свободи “критичної” думки, і в цьому сенсі перша ознака пов'язана з іншими, і так само свобода, як суспільне самовизначення, вимагає загальності й у цьому сенсі рівності у свободі (формальної рівноправності всіх людей, у тому числі й членів нижчих класів) і цим з'єднується з третьою ознакою. Цими двома зв'язками визначена єдність ліберально-демократичного чи радикально-демократичного світогляду, а тим самим, негативно, і єдність його антипода – консервативно-аристократичного умонастрою. Однак зв'язки ці дуже відносні і настільки ж легко – чисто логічно, а тому й практично – можуть поступатися місцем і відштовхуванням, і взаємній боротьбі. Так, чистий раціоналізм, вимагаючи свободи абстрактної, “критичної” думки і заснованої на ній суспільної дії, з іншого боку, у своїй ворожості до віри і традиції, може і повинен прагнути до обмеження свободи релігійної віри і до придушення вільного користування традиційним порядком, звичаями,

(якобінство, комуністичне переслідування віри і традицій). Більше того – і це тут найістотніше: вимагаючи волі для себе, у своїй ідеї устрою життя на підставі раціонального порядку має найсильнішу імманентну тенденцію до початку державного регулювання, до придушення тієї ірраціональності та надраціональності, що утворює саму суть свободи особистості (просвічений абсолютизм, якобінство, комунізм у його теорії й практиці; порівн. Програму Шигалева і “Бісах”: “починаючи з проголошення свободи, ствердимо загальне рабство”). Ще очевидніша слабкість зв'язку між другою і третьою ознакою. Лише в процесі боротьби нижчі класи вимагають для себе свободи, і ідея свободи легко пов'язується з ідеєю рівності. По суті, домагання нижчих класів поліпшення їх правового і, особливо, матеріального становища не має, мабуть, нічого спільного з вимогою свободи. Власне кажучи, начала свободи й рівності, як відомо, скоріше антагоністичні, що не раз й виявлялося в історичному досвіді; начало свободи особи припускає, щоправда, загальність самодіяльності й у цьому сенсі формальну рівноправність усіх, але, з іншого боку, знаходиться в різкому антагонізмі з початком реальної рівності: у силу фактичної нерівності здібностей, умов життя свобода повинна вести до нерівності соціальних станів, і навпаки, реальна рівність здійсненна тільки через примус, через державне регулювання й обмеження вільної самодіяльності особистостей, вільного вибору життєвих можливостей. До цього приєднується і те, що народні маси, являючи собою нижчий духовний рівень людини, взагалі більш схильні до деспотизму, легше примиряються з ним і охочіше ним користуються, ніж вищі прошарки суспільства. Нарешті, уже зовсім очевидно, що перша пара ознак (традиціоналізм і радикалізм) тільки випадкового історично в нашу епоху з'єдналася з третьою парою (панування вищих класів і повстання нижчих) і не має з останньою ніякого зв'язку за сутністю. Раціоналізм і просвітництво, прагнення переробити життя згідно з абстрактно-наміченими планами, згідно з вимогами “розуму”, природно складає особливість прошарків освічених, тих, що звикли до роботи думки, тоді як народні маси, за загальним правилом, більш схильні до традиціоналізму, до віри і життя за прикладом батьків. До зовсім недавнього часу консервативна влада завжди спиралася на народні маси проти освічених класів, і, навпаки, вступаючи на шлях радикальної і планомірної перебудови суспільства, наштовхувалися на опозицію народних мас (реформи Петра Великого і стрілецькі бунти). В даний час, починаючи із середини XIX ст. і аж до наших днів, це співвідношення, щоправда, радикально змінилося: раціоналізм, втративши значною мірою свій кредит у освічених, став надбанням народних мас. І все-таки й тепер примітивність інстинктів нижчих класів, незважаючи на весь їхній раціоналізм, часто призводить до утворення чи навіть відродження старих форм побуту, принаймні оскільки для них властива брутальність і спрощеність моралі. Цим значною мірою визначені реакційні результати панування комуністично налаштованих мас у Радянській Росії.

Так, ці настільки різноманітні, власне кажучи, між собою не пов'язані чи лише дуже слабо пов'язані три пари співвідносно протилежних тенденцій у силу своєрідних історичних умов з кінця XVIII ст. і протягом XIX ст. ґрунтовно пов'язалися між собою і спільно утворили ту характерну для цієї епохи протилежність, яку ми називаємо боротьбою між “правими” і “лівими”. Однак у даний час історична ситуація вже настільки змінилася, що цілісність цих понять значною мірою розхитана і самі вони тому власне кажучи застаріли, є непридатні для орієнтування у змісту найбільш гострих і істотних проблем сучасності й продовжують панувати лише через історичну інерцію думки, простіше говорячи – через недомислення.

Почнемо з того, що у більшості європейських країн ціль “лівих” прагнень уже здійснена. “Ліві партії” – демократи і соціалісти або є, за загальним правилом, пануючими, як у Франції, Німеччині й Англії, або уже встигли здати своє панування політичним новоутворенням, які ніяк не можна підвести під традиційне поняття “правих” (фашизм, комунізм). Можна було подумати, що панування “лівих” призводить лише до переміни місць між цими двома напрямками, не змінюючи їхнього змісту і сенсу, - тобто,

що “праві” партії з пануючих перетворюються на опозиційні (що ми фактично й бачимо у більшості європейських держав). Однак ця проста видимість політичної емпірії ховає під собою набагато істотнішу зміну духовної реальності, не помічену через звичайне недомислення. Відомо, що “ліві”, досягнувши влади, звичайно, принаймні почасти, перестають бути “лівими” – “правішають”. Цей загальновідомий факт має не тільки життєво-практичне, але й принципове значення; політичний фронт змінює свій напрямок: “ліві”, знаходячись при владі, одержують на досвіді державне виховання, навчаються розуміти і цінувати те, що раніш люто відкидали; “праві”, відтиснуті в опозицію, навпаки, часто принаймні до деякої міри прилучаються до колишньої психології “лівих” і користуються їх гаслами. Так, одна з ознак, що утворюють поняття “правого” і “лівого”, змінює своє місце: принцип свободи звичайно мало приваблює пануючих і є, природно, надбанням опозиції. Тому у новій ситуації вимога свободи значною мірою характеризує політичні прагнення, в інших ситуаціях іменовані “правими”. Пануючий раціоналізм схильний відтепер вступати в сполучення з принципом державної опіки, традиціоналізм, навпаки, вимагає свободи. І якщо досвід “лівого” деспотизму чи захоплення державним централізмом навчає “правих” цінувати свободу, так що консерватори стають лібералами, не перестаючи бути консерваторами, то, з іншого боку, досвід анархії і смут, визначених небажанням “крайніх лівих” підкорятися навіть “лівій” державній владі, вчить “лівих”, що єдина міцна основа свободи є державний порядок, підтримуваний сильною владою; на цьому шляху ліберали і демократи, не перестаючи бути собою, одночасно стають консерваторами; обидві обставини вже зовсім сплутують звичайні поняття.

Якщо ця зміна стосується перерозподілу першої і другої пари викладених вище ознак “правого” і “лівого” (а почасти і зміни самого змісту першої пари ознак) – то настільки ж істотна зміна відбувається і з місцем третьої з вищезгаданих ознак. Зі зникненням колишніх вищих класів чи з утратою ними політичного і суспільного впливу “праві” не тільки тактично-демагогічно повинні шукати собі опори в нижчих класах, але часто і принципово стають виразниками прагнень й інтересів тієї частини нижчих класів, що ще живе з ідеї традиціоналізму. “Праві” (чи, принаймні, відома їхня група) стають відтепер вождями частини народних мас, мріють про народне повстання й у цьому сенсі займають позицію “крайніх лівих”. Незважаючи на свою гостру ненависть до “лівих” в інших відносинах, вони іноді солідаризуються з тими “крайніми лівими”, що самі знаходяться в опозиції і не задоволені пануючою у державі лівою владою, і цей зв’язок вони виражають навіть у своїй назві («націоналсоціалісти» у Німеччині). Звідси виникає багатозначний, дуже знаменний для майбутнього, розкол у колись єдиній «правій» партії – розкол настільки істотний, що перед ним старе загальне позначення обох груп як «правих» майже втрачає реальний політичний зміст. А саме, колишні «праві» розколюються на консерваторів-лібералів, що відстоюють інтереси свободи і культури, права освіченого прошарку на керівну роль у державі, і на реакціонерів, що спираються на прагнення черні і у будь-якому розвитку свободи і культури вбачають зло ліберальної демократії. Якщо обидві ці групи борються з пануючою демократією й у цьому сенсі є союзниками, то не можна за цією тактичною і полемічною єдністю випустити з уваги їхню радикальну протилежність: вони нападають на демократію, що знаходиться в проміжку між ними, із двох протилежних боків – хотілося б сказати: ліворуч і праворуч, якби ці терміни не мали уже свого особистого, що не підходить сюди, історично визначеного змісту. [...]

Друкується за: Франк С.Л. По ту сторону “правого” и “левого”// Новий мир.- 1990. – № 4. – С. 226 – 233.

Ю. Шведа Суть поняття “політична партія”

Однозначного визначення поняття “політична партія” в політичній теорії немає. Той факт, що в цьому контексті йдеться про виборчі об'єднання, спілки, рухи, політичні об'єднання, товариства, акції чи блоки, вказує на складність визначення даного поняття. Про саму політичну партію можна говорити лише у тому випадку, якщо мова йде про організації, які поставили собі за мету здійснювати постійний вплив на формування політичної волі й тому потребують стабільних організаційних структур та політичних програм. Характерною рисою політичної партії є участь у виборах для утримання в своїх руках безпосередньої влади та впливу. Показовою ознакою політичної діяльності та існування політичної партії є участь у формуванні політичної волі, яка здійснюється через людей та структури шляхом ідейного впливу та здійснення влади у різних сферах. Мета партії не може бути самостійно реалізована в межах своєї власної організації. Члени партії повинні обіймати керівні позиції у політичній системі, щоб вплив, який партія прагне мати, набув реального характеру.

Особливо слід наголосити на історичному досвіді, на підставі якого діють політичні партії. Сучасні партії виникли лише на тлі парламентської системи. Це важливо знати, бо зараз в багатьох країнах (наприклад, в Латинській Америці) зменшується роль партій у політичних системах за рахунок міцної президентської структури. Партії, які служать тільки для того, щоб посадити кандидатів на посади, не мають можливості виконати свою репрезентативну функцію. Вони не можуть обійтися без постійної парламентської діяльності, залежно від того, чи вони підтримують уряд, чи перебувають в опозиції. Вони повинні в будь-який спосіб постійно та впливово брати участь у процесі формування політичної волі. Придатним полем діяльності для цього є парламент. Через це в будь-якому разі треба у межах модернізації та демократизації вимагати проведення реформи політичних систем для того, щоб створити бодай рівновагу між президентською владою та парламентським контролем або ж навіть забезпечити невелику перевагу парламенту.

Участь у формуванні політичної волі – це головне завдання партій. Що розуміється під цим? Формування політичної волі здійснюється у межах демократичного ладу. Змагання між ідеями призводить до плюралістичного обміну думками. Політика має розв'язувати головні принципові питання співіснування та конфлікти. Розв'язання конфліктів відбувається відповідно до правил прийняття рішень більшістю. Крім того, існують правила досягнення домовленості та взаєморозуміння. Здатність і бажання укласти компроміси – це суттєві елементи культури демократії. Норми та способи утворення компромісів набирають тому великої значущості.

Ті, хто прагне досягти впливу на формування політичної волі, повинні мати те, що хочуть запропонувати. Саме тому є важливими політичні програми партій. Вони мають представити концепції та механізми, за допомогою яких партії хочуть здійснити на практиці свій політичний вплив. Ті, хто здійснюють політичну владу, потребують орієнтирів для того, щоб через реалізацію влади перетворити їх на соціальну та політичну дійсність.

Ідеї впорядкування, що пропонуються партією для формування суспільства, економіки та політичної системи, набувають центрального значення. Процес формування політичної волі – це цілий цикл і зворотній зв'язок з народом. Інтереси та вплив виникають у найрізноманітніших точках. Їхня дія зіштовхується із повною та частковою підтримкою та неприйняттям суспільства. З цього динамічного процесу виростає широка мережа зв'язків, політичних комунікацій та рішень. Різні ролі та компетенції всередині партій та поза ними взаємодіють із здатністю інтегрувати інтереси, ідеї, та здобути завдяки цьому більшість голосів.

Хоча привілеї партій полягає у вирішальному визначенні процесу формування політичної волі і є характерною ознакою демократичного принципу представництва, не можна не враховувати межу цього принципу. Партії мають значний вплив на парламент і уряд. Обидва інститути підпорядковуються партіям і формуються ними. Подібний вплив партій на органи правосуддя та управління, навпаки, не припускається. Партійні рішення аж ніяк не означають панування партій над державою, суспільством або окремими частинами суспільства (наприклад, засобами масової інформації). Вибори зобов'язують партії поводитися відповідно

до існуючої системи. Для цього вони потребують легітимації. Звичайно, це дражливе питання, яке вимагає постійного обговорення та суспільного контролю.

Отже, політична партія – це сукупність осіб, що є ідеологічно та організаційно об'єднаними з метою завоювання, утримання та використання державної влади, а також для реалізації інтересів тих чи інших суспільних груп.

Партії, це особливі угруповання. По - перше, це політичні угруповання, які впливають на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. На відміну від інших соціальних груп, вони прагнуть завоювати владу чи приймати участь у її здійсненні. Партії – це не просто політичні групи, це своєрідні об'єднання, організації. Їм притаманна вертикальна і горизонтальна структура. Партія – це добровільна організація, оскільки ніхто не може змушувати вступати туди.

Партії, як свідчить латинське походження цього слова, є частиною цілого. А отже, якщо виходити з такого розуміння, вони потребують доповнення іншими частинами, тобто іншими партіями. Тільки тоді вони складуть цілісність. Наявність різних політичних партій відображає той незаперечний факт, що люди є різними від природи, а тому мають різні інтереси. Заперечувати це не лише нелогічно, але й, як доводить історія, аморально. Завжди, коли яка-небудь партія починає претендувати на те, що тільки вона одна має право вирішувати, що саме відповідає інтересам усіх громадян, це неодмінно призводить до фатальних суспільних наслідків. За умов парламентської демократії партії є носіями плюралізму, розмаїття ідей та думок. Теоретично демократія можлива без партій, на практиці – ні. Бо саме партії у сконцентрованому вигляді виражають думки та ідеї народу в такий спосіб, що вони можуть набуті політичної дієвості. Партії є необхідним засобом втілення волі народу у його владу.

Причини, що спонукають людей об'єднуватися в партії дуже різні. Це можуть бути певні конкретні завдання, спільні регіональні проблеми або ж ідеології. Так, загроза навколишньому середовищу змусила багатьох людей об'єднатися в “партії зелених”, що мають виключно екологічну спрямованість. Занепокоєність тим, що життєві потреби власної громади чи регіону можуть бути знехтувані під час прийняття загальнодержавних рішень, також може спричинитися до заснування локальних партій. Є партії, в які об'єднуються певні професійні, вікові групи.

Особливий відбиток наклали й накладають на парламентську демократію партії, побудовані на певній ідеології. Існують партії, які виступають за певну форму державного устрою, приміром, республіканці чи монархісти, прихильники централізованої держави чи федералісти. Є такі, що міцно пов'язані з певними релігійними групами, і, нарешті, ті, що намагаються об'єднати всі ці течії в одну народну партію.

Партія відрізняється від інших об'єднань тим, що вона хоче здійснювати політичну владу. Аби досягти цієї мети в умовах парламентської демократії, вона повинна здобути підтримку якомога більшого числа виборців. При цьому перевагу матиме, безперечно, той, хто чітко розрізнятиме інтереси виборців. Якщо, приміром, селянська партія захищатиме лише інтереси селян, то й більшість селян голосуватимуть за неї. Для неселян, тобто для більшості населення, така партія, звичайно, навряд чи становитиме якийсь інтерес. Тому партії завжди намагаються, з одного боку, цілеспрямовано враховувати інтереси виборців, з іншого – не відлякувати їх своїми односторонніми вимогами.

Важливим елементом парламентської демократії є регульоване збалансування різних інтересів – не лише між партіями, а й у них самих. Тут також необхідно знаходити рівновагу між об'єктивними та особистими інтересами. Така життєва внутріпартійна демократія іноді може суперечити вимозі максимальної закритості. Однак це також свідчить про те, що партії якраз не є самоціллю, а лише засобом досягнення певних цілей.

Підсумовуючи все сказане раніше про політичні партії можна спробувати дати узагальнене визначення політичній партії:

Партія – це специфічна громадська політична організація котра володіє особливим правовим статусом в державі, її національно-автономному чи міждержавному утворенні, яка представляє собою угруповання людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, як правило формально зафіксованих в програмних документах, котра спираючись на певну

ідеологію і організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціально-класові інтереси бажає активно приймати участь в суспільно-політичному і державному житті, переслідує ціль завоювання і здійснення влади в державі.

Друкується за: Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – Львів: “Тріада плюс”, 2004. – С. 38 – 42.

А. Білоус Основи теорії політичних об’єднань

1. Поняття політичної партії і політичного об’єднання.

До політичного лексикону слово “партія” увійшло ще за часів Стародавнього Риму. Етимологія цього слова походить від латинського *partis*, що означає “частина”. Відомий римський політик і оратор Цицерон використовував слово “партія” так само, як і “фракція”, в негативному сенсі, для означення “поганих, неблагородних союзів”. Це тлумачення увійшло до історії. І для Дж.Вашінгтона у США, і для Лафайєта у Франції слово “партія” ще асоціювалось зі злом.

Серед західних політологів немає єдиної точки зору на визначення поняття політичної партії. Ця обстава пояснюється як складністю та багатоманітністю об’єкта дослідження, так і несхожими підходами до вирішення зазначеної проблеми, різними традиціями національних політологічних шкіл.

Найбільш відомим є кілька типів дефініцій політичних партій.

Це *електоральний*, в основу якого покладений передусім зв’язок партії з виборчим процесом. Партія визначається як “добровільна асоціація виборців, що прагне контролювати уряд шляхом завоювання перемоги на виборах та оволодіння завдяки цьому офіційними установами” (Васбі).

Основою *структурної* дефініції партії є особливості побудови останньої, фактори тривалості і безперервності її існування. Серед визначень поширене таке: партія – “об’єднання людей, що має свою особливу структуру” (Дюверже).

Функції, конкретні політичні дії партії покладені в основу її *функціонального* визначення. Це – “організація людей, що прагне продовжити шляхом виборів або поза ними повноваження від народу або його частини для її спеціальних представників, щоб здійснювати політичну владу даних урядових установ, стверджуючи, що вона проводитиметься від імені цього народу” (Лоусон).

Поширенню дефініцією партії є також *структурно-функціональна*, в основу якої покладено поєднання структурного і функціонального визначень.

За *біхевіористичного* підходу в основу визначення партії покладені соціально-психологічні особливості та інтереси.

Класовий тип відбиває уявлення про політичну та ідеологічну організацію певного класу, що не тільки репрезентує і захищає інтереси цього класу, а і є його частиною: “Класовий поділ завжди визначає політичне угруповання” (Ленін).

Поряд з вищеназваними існує *тривіальна* дефініція, коли відмовляються дати визначення партії, у зв’язку з чим останньою вважається та частина населення, яка в чинній політичній і правовій системах держави визнається партією.

Не вдаючись до аналізу переваг і недоліків розглянутих підходів і виявлення “кращого”, для зручності користуватимемося визначенням партії як організованої частини населення, що має за мету формування та утримання державної влади і характеризується такими базовими характеристиками (ознаками, параметрами): ідеологією, політичною платформою, організаційною структурою, методами і засобами діяльності, соціальною базою та електоратом.

Окрім власне політичних партій, далі мова йтиме й про політичні об’єднання. Здебільшого визначення політичного об’єднання і політичної партії вживатимуться як тотожні. Водночас структурно поняття політичного об’єднання має ширший зміст і може включати в себе не тільки партію, а й іншу політичну групу, зорганізовану як

формальним (завдяки певним статутним нормам), так і неформальним (включно завдяки корпоративним зв'язкам) чином. У цьому контексті відмінності між партією та іншою політичною групою полягатимуть лише в тому, що власне партія: задекларувала в своїй назві або в своїх документах слово “партія”; визнана партією в політико-правовій системі держави, на території якої вона діє.

В інших випадках, де об'єктом дослідження є політичне життя в Україні, у термін “об'єднання” вкладається базовий зміст.[...]

3. Базові характеристики політичних об'єднань

У сучасній західній політологічній літературі немає єдиного підходу до визначення базових характеристик (ознак, параметрів) політичних об'єднань. Водночас у більшості політологічних досліджень проблем багатопартійності на Заході такі важливі ознаки, як ідеологія, політична платформа (програма дій), організаційна структура, методи і засоби діяльності, соціальна база й електорат, політичне лідерство, розглядаються в контексті виконання партіями своїх основних функцій. Набір останніх у різних авторів також досить неоднаковий. Найчастіше називають такі функції, як “рекрутування і соціалізація нових членів” (П.Меркл), “вироблення загального політичного курсу і визначення незрілих політичних проблем” (В.Чемберс), “акумуляція і вираження соціальних інтересів” (К.Фон Бойме), “забезпечення перемоги на виборах і формування уряду” (Д.Ептер).

Очевидно, що без наявності певної системи цінностей і виробленої на її основі з врахуванням поточної ситуації політичної платформи неможливе, наприклад, формування політичного курсу, а без дослідження соціальної бази та електорату неможлива акумуляція і вираження соціальних інтересів потенційних виборців. Саме-тому наведені вище ознаки мають виключне значення; для характеристики не тільки партій, а й політичної системи держави в цілому.

Політична ідеологія. Її типи.

Поняття ідеології має давні корені. Ще Платон у своїх працях, присвячених державі, вирізняв “епістему” як “істину, точне значення” і “доксу”, чи “думку”. Саме слово “ідеологія” вперше було вжито у 1796 році французьким філософом Антуаном де Трасі. Він розумів ідеологію-як “нову науку, що вивчає людську свідомість в усіх аспектах”. У XIX столітті К.Маркс і Ф.Енгельс виробили ідеологію наукового комунізму, яка у столітті XX стала державною ідеологією протягом майже сімдесятилітнього існування СРСР.

Одним з наслідків краху комуністичної теорії і особливо практики стало винесення на порядок денний питання про доцільність застосування ідеологічного критерію для характеристики політичних об'єднань. Коротко спинимося на сучасному баченні ідеології західною політичною наукою.

Найчастіше під ідеологією розуміється “система цінностей чи поглядів (переконань), визнаних як факт чи істина деякою групою людей”. Як зазначає один з провідних дослідників політичної ідеології Л.Сарджент, “[...] вона складається з набору позицій, відношень і настанов до різних інструкцій і процесів у суспільстві і в державі”. Ідеологія “[...] організує жахливу картину світу в дещо добре, просте і зрозуміле”.

Характеризуючи політичну ідеологію в цілому, канадські дослідники М.Дікерсон і Т.Фленейджан акцентують увагу на тому, що “ідеологія, обіймаючи як раціональні погляди (знання), так і моральні настанови є не приватною думкою, а соціальним поглядом, визнаним великою кількістю людей”. Ті ж автори влучно характеризують претензії на ідеологію від однієї людини як “персональну паранойю”, а претензії на єдину для всіх ідеологію – як “комуністичний спосіб мислення” (комунізм асоціюється з тоталітарним політичним режимом).

Як бачимо, розуміння політичної ідеології як система цінностей, притаманних певній групі людей в умовах політичного плюралізму, є необхідним для визначення джерел різних політичних підходів і позицій з тих чи інших проблем. Навіть для тих політичних партій, які традиційно характеризують як позаідеологічні, прагматичні, певна система цінностей фактично є орієнтиром для визначення своїх політичних платформ, загальної

стратегії і навіть конкретної тактики дії. Як зауважує В.Лафитський, у Конгресі США “партійні фракції далекі від єдності. Вони розколюються як за регіональним представництвом, так і за політичною орієнтацією членів Конгресу. Так, у 1981 році у складі Демократичної партії був утворений Консервативний демократичний форум – блок конгресменів, які підтримували економічні програми республіканської адміністрації Р.Рейгана”. Сама назва цього форуму свідчить на користь ціннісних ідеологічних орієнтацій конгресменів, що впливають на вибір певної політичної платформи.

Більшість сучасних дослідників розрізняють такі типи політичних ідеологій, як комунізм, неокомунізм; соціал-демократія (демосоціалізм, соціальна демократія); лібералізм, неолібералізм; консерватизм, неоконсерватизм; фашизм, неофашизм.

Кожна з цих ідеологій має багато різновидів. Нашим же завданням є дуже стисле визначення основних параметрів кожної з них, поза спробами подання їм будь-яких якісних оцінок.

Комунізм, неокомунізм. До характерних ознак комунізму як ідеології відносять: планування – регламентацію з боку держави процесів виробництва і розподілу продукції; публічну власність – існування лише колективної (державної, колгоспно- кооперативної) форми власності, заборону приватної власності; рівність умов – декларування беззастережно рівного права громадян на одержання матеріальних і духовних благ. Джерела комунізму як політичної ідеології виходять з “Утопії” Т.Мора (1478 - 1535) і “утопічного соціалізму” Р. Оуена (1771 - 1858). Класичне формування і цілісне викладання ідеології наукового комунізму було дано К.Марксом і Ф.Енгельсом у “Маніфесті Комуністичної партії”, К.Марксом у “Капіталі” та в інших працях. Перша невдала спроба втілення ідеї комунізму на практиці мала місце під час повстання паризьких комунарів у 1871 році. У ХХ столітті соціалістичні революції перемогли в Росії, країнах Східної Європи, на Кубі, в Китаї, Північній Кореї, деяких країнах Африки та Азії. Крайнім проявом неокомунізму став маоїзм, “культурна революція” в Китаї, терористична діяльність “червоних кхмерів” у Кампучії, “червоних бригад” в Італії та інших схожих угруповань у різних країнах світу.

Після падіння комуністичних режимів і припинення діяльності комуністичних партій у СРСР та країнах Східної Європи фактично останніми країнами з монопольним пануванням компартій залишаються Куба і Північна Корея (за умов певних натяжок – Китай). Серед комуністичних партій Західної Європи в повоєнні часи найбільш авторитетною була італійська, яка, стабільно одержуючи 25-30% депутатських і місцевих виборах, була другою в країні після християнських демократів політичною силою (це пояснюється передусім вирішальним внеском італійських комуністів у боротьбу з фашистським режимом Б.Муссоліні). Останнім часом за умов відсутності організаційної і фінансової допомоги з боку колишньої КПРС більшість комуністичних партій перебувають у стані глибокої кризи, що змушує їх шукати нові форми діяльності. Так, навіть потужна Італійська комуністична партія (ІКП) змушена була модернізувати свою програму і змінити назву. Тепер це – Демократична партія лівих (ДПЛ).

Соціал-демократія. Головними складниками ідеології сучасної соціал-демократії є: свобода – можливість робити все, що не завдає шкоди іншим людям; справедливість – рівність стартових можливостей для усіх громадян; солідарність – можливість для людини, яку внаслідок життєвих обставин спіткала невдача, розраховувати на допомогу суспільства і держави.

Соціал-демократія як політичний рух зародилася в Німеччині у минулому столітті. Спочатку ідеологія соціал-демократії збігалася з ідеологією комунізму (соціал-демократія і комунізм до 20-х років ХХ століття фактично були тотожні). Як пише колишній прем’єр-міністр Франції, один з визначних діячів Французької соціалістичної партії М.Рокар, спочатку соціал-демократія ставила за мету знищення капіталістичного ладу, головний метод вбачала у передачі в суспільну власність засобів виробництва і обміну, а за правило вважала відмову від будь-якого компромісу з «буржуазією».

Еволюція соціал-демократії почалася з 20-х років, коли Соціалістичний Інтернаціонал засудив насильництво і політичні репресії комунізму. Але, як зауважує М.Рокар, “спочатку вибір соціалістів на користь колективних і індивідуальних свобод не поєднується з переглядом економічної програми”. І лише після 1951 року, коли Франкфуртський Конгрес Соцінтерну визнав право на приватну власність як необхідну передумову свободи, соціал-демократичні партії більшості європейських країн виходять із кризи і перемагають на виборах.

У 80-х роках соціал-демократичні партії повернули у бік класичного лібералізму, до політики більш вільної конкурентної економіки й почали акцентувати увагу на зростанні виробництва, а не на переміщенні прибутків від одних груп населення до інших. Саме таким шляхом пішли соціалістичні партії Франції, Іспанії, Австрії, інших країн, де перемагає ідея соціальної демократії, основаної на принципі соціального партнерства між працедавцем і найманим робітником. Навпаки, більш послідовні прихильники “демократичного соціалізму” – англійські лейбористи і шведські соціал-демократи – на останніх парламентських виборах у своїх країнах зазнавали поразки.

Лібералізм, неолібералізм. До головних цінностей ідеології лібералізму відносять: свободу особи – свободу слова, релігії, приватної власності і право на політичну опозицію; лімітовану участь держави – участь у виконанні тих специфічних функцій, які суспільство не може виконувати ефективно; рівність прав – надану законом можливість самореалізації особи.

Класичний лібералізм виник в Європі у XVIII – XIX ст. у період боротьби буржуазії, що народжувалася, проти абсолютизму. Ідеологами класичного лібералізму були Дж.Локк (1632-1704), А.Сміт (1723-1790), Т.Джеферсон (1743-1826) та інші. Неолібералізм, або “реформований лібералізм”, виник у першій половині XX століття на тлі розвитку буржуазного суспільства від домінування вільного підприємства до державно-монополістичного регулювання економіки. Ці тенденції, починаючи з політики “нового курсу” Ф.Рузвельта, були умовлені значною мірою фактором науково-технічної революції, що викликала значне зростання державних капіталовкладень в основні фонди невиробничої сфери, що забезпечує освіту, охорону здоров’я, підвищення кваліфікації персоналу неоліберальна ідея «відповідальної держави» в багатьох аспектах збігається як з відповідними неоконсервативними ідеями, так і з деякими цінностями соціальної демократії, що свідчить про певну прозорість кордонів між цими трьома ідеологіями на сучасному розвитку політичних процесів.

Партія, чия політична платформа ґрунтується на системі цінностей неолібералізму, користуються значним успіхом у цілому ряді країн, а в Японії Ліберально-демократична партія (ЛДП) з повоєнних часів стабільно перемагає на парламентських виборах.

Консерватизм, неоконсерватизм. Для ідеології консерватизму характерні такі рими: інтегративна свідомість і традиційна мораль як основа збереження нації, природна нерівність людей і ієрархічність побудови суспільства, антиетатизм в економіці (мінімальне втручання держави) при сильному державному контролі за політичною сферою.

Витоки класичного консерватизму як політичної ідеології беруть початок у глибині віків. У німецькому навчальному посібнику “Політичні ідеології” консервативний світогляд схематично визначається як “комплекс принципів, головні з яких – традиція, релігійність, авторитет, свобода і відповідальність, природна нерівність людей, скептицизм”.

Сучасний неоконсерватизм ґрунтується на принципі знаходження “золотої середини” між деструктивністю необмеженої ринкової стихії і неефективною тоталітарною державною регламентацією. Для нього характерні антигегалітарні тенденції, антипротекціоністська і монетаристська економічна стратегія, антипротекціоністська і монетаристська економічна стратегія, вимоги збереження законності і порядку.

Досвід таких країн, як США, Великобританія, Німеччина, де консервативні партії (Республіканська партія США, Консервативна партія Великобританії, Християнсько-

демократичний союз у Німеччині) протягом довгих років досягали успіху на виборах, свідчить про зростання впливу неоконсерватизму на світовій політичній арені, а імена таких політиків-консерваторів, як Р.Рейган, М.Тетчер, Г.Коль, Ж.Ширак, Дж.Андреотті, сьогодні відомі усьому світові.

Фашизм, неофашизм. До характерних ознак фашизму як ідеології відносять такі: ієрархічність побудови суспільства і тотальний контроль з боку держави за політичною сферою, інтегративна свідомість і зверхність інтересів нації, створення “образу ворога” і пріоритет зовнішньої політики на внутрішньої.

Фашизм виник в Італії у 1919 році, а вже у 1922 році італійські фашисти на чолі з Б.Муссоліні прийшли до влади. У 1933 році перемогла Націонал-соціалістична партія Німеччини на чолі з А.Гітлером. після закінчення другої світової війни на Нюрнберзькому процесі фашистська ідеологія була засуджена і заборонена.

Сьогодні у більшості країн Європи і світу діють партії і політичні угруповання, які можна віднести до неофашистських за ідеологією. Серед найбільш відомих можна назвати Національний фронт на чолі з Ж.Ле Пеном у Франції, Республіканську партію у Німеччині, Італійський соціальних рух – Національні праві сили. Ідеологія сучасного неофашизму проявляється у вимогах перегляду кордонів, обмеження імміграції, збереження “чистоти нації”, “наведення порядку” тощо.

Ідеологія як базовий критерій класифікації. Традиційний поділ політичних сил на “лівих” і “правих”, як відомо, веде родовід з часів Французької революції 1789 року, коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташувалися консерватори, що виступали за збереження монархії, ліворуч – радикали, котрі обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця у центрі залу. Після того правими стали називати послідовників збереження існуючого ладу, а лівими – прихильників радикальних змін. Відтоді в якості критерію класифікації став використовуватися політичний темперамент.

Залежно від конкретного політичного контексту “ліві” можуть стати “правими” і навпаки. Ця тенденція завжди простежується в періоди соціальної нестабільності і різких змін, що найбільш яскраво можна бачити на прикладі боротьби представників різних політичних напрямків у колишньому СРСР і його республіках. Правими стали типово ліві за “класичними” канонами – комуністи, оскільки компартія чинила опір демократичним реформам. Лівими ж стали називати, наприклад, республіканців, хоча партії з такою назвою вважаються типово правими.

Очевидно, типологія за політичним темпераментом може зводити нанівець такі важливі ознаки політичного об’єднання, як його ідеологія, політична платформа, соціальна база, організаційна структура, чим значно утруднює саму можливість аналітичного дослідження. Водночас класифікація політичних об’єднань за критерієм ідеології не просто дає підстави акцентувати увагу на системі цінностей як одному з вирішальних чинників формування політичної платформи, програмі дій тієї чи іншої політичної сили, а й закладе основу для відносно стабільної класифікації. Останнє пояснюється тим, що система цінностей, притаманних політичному об’єднанню, як правило, зазнає змін меншою мірою, ніж інші його базові характеристики.

Зважаючи на викладене, оберемо ідеологію за базовий класифікаційний критерій для здійснення типологізації політичних об’єднань і розташуємо зазначені вище ідеології по осі абсцис зліва направо (*схема 1*).

Схема 1. Розташування політичних ідеологій за класифікаційною шкалою

Ліві		Центр		Праві
комунізм	соціал- демократія	лібералізм	консерватизм	фашизм

Дана класифікаційна шкала може використовуватися також для подальшої більш детальної типологізації політичних об'єднань, зокрема різних аспектів їх політичних платформ, організаційних структур, методів і засобів діяльності. З цією метою застосовуються діаграми Дж.Сарторі, для зручності модифіковані. При цьому вісь абсцис (горизонталь) має вигляд, як на даній схемі, а на осі ординат (вертикалі) позначаються параметри тієї ознаки, яка розглядається. Місце ж конкретного політичного об'єднання на цій декартовій площині визначається точкою з координатами (X, Y) , де X – місце розташування об'єднання за ідеологією (координата по горизонталі – на осі абсцис), а Y – місце розташування за конкретною ознакою, що досліджується (координата по вертикалі – на осі ординат).

Політична платформа

Політична платформа визначає перспективу стратегії і поточну тактику діяльності політичної партії чи руху і декларується в програмних документах, поточних заявах, законопроектах і програмах розвитку різних сфер суспільного життя, вироблених відповідним політичним об'єднанням. Політична платформа може мати загальний або конкретно спрямований (наприклад, передвиборчий) характер.

До стратегічних напрямів, що охоплюються політичними платформами, варто віднести такі: економічна стратегія, зовнішньополітична стратегія, військово-політична доктрина, стратегія в галузі науки, освіти, екології, медицини тощо.

Кожний з цих напрямів, у свою чергу, розбивається на ряд конкретніших, більш вузьких. Наприклад, зовнішньоекономічна, цінова, податкова політика, соціальний захист є сферами економічної, а питання приєднання до політичних і військових блоків, вибори політичних спільників – зовнішньополітичної стратегії. В межах подібних сфер визначається певне коло питань, найбільш актуальних на поточний політичний момент. Саме на шлях їх вирішення і акцентується увага. Як приклад можна навести надзвичайно гостру сьогодні для країн Західної і Центральної Європи проблему ставлення до ратифікації Маастріхтських угод, що передбачають створення єдиного політичного і валютно-економічного союзу європейських держав – учасниць угод.

Які ж характерні риси політичних платформ лівих і правих, політичних сил центру?

Традиційно вважається, що є певний набір цінностей, які приписуються, наприклад, лівим – вони пацифісти, антирасисти, антиклерикали, антикапіталісти, занепокоєні розвитком свобод (окрім “дикого ринку”), поширенням рівності. Праві ж обстоюють культ сили, ієрархії та порядку, заохочуючи свободу й ініціативу в економічній сфері і здійснюючи державний контроль за сферою політичною, застосовуючи політику сили по відношенню до зовнішнього ворога. Як відверто висловлюється один з провідних теоретиків неоконсерватизму в США С.Ліпсет, влада має бути готова “[...] використати і нелегальні заходи, а якщо потрібно, то й насильницькі, коли мова йде про усунення зла». Переможна висадка американського десанту в Іраку у 1990 році стала тріумфом зовнішньої консервативної політики президента-республіканця Дж.Буша, проте виявилася недостатньою для його перемоги на президентських виборах 1992 року.

Зрозуміла, однак, відносність подібних оцінок. Сьогодні особливо помітним стає явище, коли, здавалося б, базові набори типових вимог «правих» і «лівих» значною мірою перетинаються. Як було помічено вище, останніми роками успіху на виборах у своїх країнах добивалися саме ті соціал-демократичні партії, які врахували «ліберальну» тенденцію (Іспанія, Франція, Австрія), а програли ті, які залишалися схильними до класичної моделі демосоціалізму (Швеція, Німеччина). Так само і ліберальні, і навіть консервативні партії врахували кращий досвід соціал-демократії і приділили значну увагу проблемам поліпшення життєвого рівня населення своїх країн передусім шляхом максимального заохочення приватної ініціативи громадян одночасно зі створенням дійової системи соціальних гарантій тим, хто їх дійсно потребує. Як приклад можна назвати японських лібералів, англійських консерваторів, німецьких християнських демократів.

Протягом останніх років відбулося і сьогодні простежується певне зближення позицій політичних об'єднань лівоцентристської (соціал-демократи), центристської (ліберали) та

правоцентристської (консерватори) орієнтацій. На користь такого зближення свідчать і події навколо ратифікації Маастріхтських угод у країнах Європи. Зокрема, у Франції, де на запитання референдуму про приєднання до Маастріхтського процесу відповіли “так” лише трохи більше 5-9% населення, перемозі ідеї інтеграції Європи чи не вирішальним чином сприяла загальна єдність позицій як Ф.Міттерана, Президента країни і лідера Французької соціалістичної партії (ФСП), так і Ж.Ширака, мера Парижа і лідера найпотужнішої правої партії – голістського Об’єднання на підтримку Республіки (ОПР). Можна навести й інші приклади, що свідчать про позитивні тенденції у зростанні взаємодії різних політичних сил системної орієнтації.

Організаційна структура

Організаційна структура визначає принципи членства і внутрішню субординацію політичного об’єднання. У світових політологічних школах існує декілька класифікацій політичних об’єднань за організаційною структурою.

Класичну типологію партій за критерієм принципів членства розробив один з провідних французьких і світових політологів – М.Дюверже у своїй класичній праці “Політичні партії, їх організація і діяльність у сучасній державі”. Він встановив бінарну класифікацію – кадрові та масові партії.

Кадровою партією, за Дюверже, “є угруповання відомих людей для підготовки виборів, проведення кампаній і підтримки контактів з кандидатами”. Це, “по-перше, впливові особи, чиє ім’я, престиж і зв’язки можуть надати кандидатам підтримку і забезпечити їм голоси; по-друге, експерти, які знають, як спілкуватися з виборцями і як слід організовувати кампанію; нарешті, фінансисти, які можуть надати кандидатам гроші і матеріальні ресурси”.

Кадрові партії – це продукт еволюції (від початку – середини ХХ століття) електроральних комісій “у низах” та парламентських груп “у верхах”. Відповідно до цього маємо партії нотаблів – людей, чиє становище в суспільстві забезпечується їхнім авторитетом у політичному житті. Фактично дії кадрових партій помітні лише в період виборчих кампаній. Вони не мають інституту фіксованого членства і членства внесків.

До типових кадрових партій традиційно відносять Республіканську і Демократичну партії США.

Масові партії характерні тим, що, як правило, мають інститут фіксованого членства і порівняно велику кількість членів, між якими встановлюється тісний і постійний зв’язок. Основна діяльність цих партій має ідеологічний або виховний характер. Вони активно беруть участь у виборах. Керівництво такими партіями здійснюється професійними політиками, поточну організаційну роботу ведуть оплачувані партійні функціонери, на місцях постійно діють партійні організації.

Масові партії фактично є продуктом еволюції виборчого права від обмеженого за матеріальними, віковими, статевими та іншими цензами до загального. До масових партій відносять переважну більшість політичних партій країн Західної та Центральної Європи. Найбільш відомі з них – Християнсько-демократичний союз Німеччини, Християнсько-демократична партія Італії, соціалістичні партії Німеччини, Франції, Іспанії та ін.

Слід додати, що окрім наведеного критерію класифікації за принципами членства існують й інші. Так, американські політологи Дж.Вейнер і М.Паламбара виводять ще один тип партій – “партію виборців”, тобто таку, що мобілізує свою діяльність головним чином на період передвиборчих кампаній, маючи при цьому інститут членських внесків і фіксованого членства. Сьогодні партіями виборців можна назвати більшість політичних партій країн Східної Європи.

Відомі політологи Ж.Шарль і Дж.Сарторі запропонували трикомпонентну типологію партій: партії нотаблів (кадрові), масові партії та партії виборців. Такий поділ сьогодні є досить поширеним у сучасних західних політологічних школах.

Іншим критерієм класифікації політичних об’єднань є організаційна розбудова або внутрішня субординація. Згідно з цим критерієм польський політолог А.Боднар виділяє централізовані і децентралізовані партії. Як правило, в Європі централізовану внутрішню

субординацію мають партії неофашистської і комуністичної спрямованості ідеологічних засад, усі інші – децентралізовану.

Методи та засоби діяльності.

За методами і засобами діяльності розрізняють партії авангардного і парламентського типів. До перших, як правило, відносяться партії комуністичної або неофашистської ідеології, до других – партії соціал-демократичної, ліберальної консервативної ідеологій.

Для партій авангардного типу характерна наявність серед їх методів і засобів таких, що перебувають на межі чи поза законом. Типовим методом “авангардистів” є силовий тиск на органи влади, а арсеналом засобів – від організації страйків і пікетувань до актів фізичного насильства і терору. Вибухи, організовані радикально-комуністичними “червоними бригадами” в Італії наприкінці 70-х років нинішнього століття, в результаті яких загинули сотні людей, так само як і масові побиття емігрантів з країн Азії та Африки, що нерідко здійснюються озвірілими “наці” в Німеччині, Франції, Бельгії, інших країнах Європи, залишаються красномовно трагічними прикладами екстремістських дій “авангардистів”. Звичайно, до подібних акцій неофашистські і комуністичні партії безпосередньо непричетні, оскільки змушені діяти в межах правової системи держави для того щоб мати право брати участь у виборах. Однак акції терору проводяться організаціями, ідеологічно спорідненими і нерідко тісно пов’язаними з відповідними партіями.

Для партій парламентського типу притаманні методи і засоби діяльності у межах правових норм держави. Свої політичні платформи вони втілюють через законні органи влади, які самі й формують за результатами виборів. Зовнішня діяльність таких партій зосереджена переважно у парламенті і місцевих представницьких органах, а також на вищих урядових щаблях. Партії парламентського типу, природно, зацікавлені у збереженні стабільності політичної системи суспільства.

Докладніше про взаємодію між партіями в процесі їх діяльності буде сказано у розділі, присвяченому партійним системам.

Соціальна база й електорат

Як відомо, соціальна база політичного об’єднання складається з тих соціальних груп, представники яких переважають серед його членів та прихильників.

Електорат (від англ. elector – виборець) політичного об’єднання складається з тих виборців, які віддали на виборах свої голоси за кандидатів від даного об’єднання.

В політичній літературі радянського періоду панувала думка про політичну партію як репрезентанта і безпосереднього політичного втілювача інтересів певного суспільного класу. А той беззастережний факт, що кількість виборців, яка підтримує своїм голосом західну партію, може значно перевищувати орієнтовну кількість представників того класу, інтереси якого нібито репрезентує партія, пояснювали в апологетично-войовничому дусі, непримиренному до ідеологічного супротивника.

Слід зауважити, комуністично-класовий підхід до соціальної бази політичних об’єднань загалом не був безпідставним. Так, ще до середини XX століття класовий підхід домінував далеко не комуністичних західноєвропейських партій, особливо соціал-демократичного спрямування. І лише починаючи з другої половини нинішнього століття “з переміщенням центру ваги у парламентську площину стає дедалі очевиднішим: для досягнення успіху, насамперед на виборах, партія повинна враховувати, узгоджувати інтереси не якого-небудь одного класу чи соціальної верстви, а цілого блоку сил. Саме тому на зміну класовим з середини XX століття почали приходити “загальнонародні партії”, або, за термінологією західних політологів, - “партії для всіх”. Наприклад, коли 1959 року нова Бад-Годесберзька програма проголосила західнонімецьку соціал-демократію партією всього народу, це викликало сенсацію. Проте впродовж 60-70-х років переважна більшість партій цього напрямку наслідувала їх приклад.

До того ж в умовах, коли науково-технічний прогрес вніс докорінні зміни в соціальну структуру суспільства, ортодоксальний поділ на класи стає анахронізмом. Із зростанням кількості зайнятих у сфері послуг, інформатики та інших сферах, що вважалися невиробничими, поступово стираються грані між різними соціальними групами.

Проте вищесказане не означає, що аналіз соціального складу населення і характеристик соціальних груп не має практичного значення для аналізу діяльності і перспектив політичних об'єднань. Соціальні орієнтації політичних сил і тим паче політичні організації соціальних груп загалом мають велику силу інерції і певною мірою залишаються, нехай і не в "класичному" вигляді.

Розглянемо, наприклад, соціальну базу й електорат блоку християнських демократів з християнськими соціалістами (ХЗС/ХСС) у Німеччині як впливової типово консервативної західної партії. До ХДС тягнуться передусім дрібні й середні підприємці. Таких у партії 25% (вони складають усього 9% населення країни). Робітників серед членів ХДС – 10%, тобто мало, проте службовців – 28, та ще чиновників – 13. 5% припадає на пенсіонерів, 10 – на домашніх господарок. Хто голосує за консерваторів? Найбільшу частину (22%) серед виборців ХДС/ХСС складають службовці низького і середнього рівня. Плюс 20% припадає на чиновників. Некваліфіковані робітники складають 13%, кваліфіковані – 17, кустарі – 16%. Традиційно голосують за консерваторів селяни.

На відміну від консерваторів за соціал-демократів традиційно віддають голоси виборці-робітники. Так, на виборах 1982 року за Соціал-демократичну партію Німеччини (СДПН) віддали голоси 72% робітників і 28% виборців середнього класу.

Що ж стосується електорату неофашистських партій, то він складається переважно з представників маргіналізованих прошарків соціальних груп – у першу чергу, малого бізнесу і фермерів. На думку В.Корнхаузера, "представники нижчого прошарку середнього класу, що працювали на самих себе, відчували себе затиснутими у лещата між промисловцями й промисловими робітниками, чії профспілки, картелі, партії перебували у центрі політичної арени". Далі американський політолог підсумовує: "Дрібні підприємці надали значну підтримку фашизму, нацизму, пужадизму і маккартизму [...] Дрібні фермери схильні підтримувати й комунізм і фашизм значно більшою мірою, ніж крупні фермери. В Італії та Франції що бідніший прошарок фермерства, то вищий у ньому відсоток прибічників комуністичної партії; в Італії дрібні фермери підтримують фашистів удвічі частіше, ніж крупні".

Отже, можна погодитися з відомим італійським фахівцем з проблематики політичних партій Дж.Сарторі, який визнає зв'язок між соціальними групами і партіями, але виступає проти концепції представництва. Дж.Сарторі стверджує, що партія не репрезентує, а лише відображає соціальну групу. "Це означає,- пише він, - що можна знайти соціальну схожість між тими, хто голосує за партію, і тими, хто є її членами. З цієї точки зору можна зробити висновок про те, що виборці і лідери пов'язані станом соціально-психологічного проникнення, але не більше. Різниця між "проникненням" і "представництвом" глибока [...]».

А тепер розглянемо діяльність політичного об'єднання у сукупності з іншими об'єднаннями, їх участь у міжнародній конкурентній боротьбі і взаємовідносинах з усіма елементами політичної системи.

4. Партійні системи.

Партійна система – це сукупність політичних об'єднань, пов'язаних з іншими елементами політичної системи держави і суспільства та між собою певними упорядкованими відносинами.

Визначення, подібні до наведеного, є типовими для західної політологічної думки. Стандартним є й класифікаційний критерій, згідно з яким типологія партійних систем здійснюється за кількісною ознакою, а саме: кількістю політичних об'єднань, що функціонують у даній державі, та кількістю політичних об'єднань, що беруть реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади.

Зауважимо, що донедавна в радянській політологічній літературі та літературі “братніх країн” домінував інший класифікаційний критерій – за ідеологічною ознакою. Можна навести стандартну типологію партійних систем, що вирізняє чотири їх типи – буржуазно-демократичний, фашистський, авторитарний, соціалістичний.

Навіть абстрагуючись від очевидної апологетичної функції такої типології, неважко помітити її суто теоретичні хиби. В якості класифікаційного критерію розглядається ідеологічна характеристика політичного об’єднання, що цілком прийнято і необхідно для аналізу політичного об’єднання як такого, але не системи політичних об’єднань (партійної системи), в якій можуть діяти політичні сили з різними ціннісними орієнтаціями, які не зводяться до жодної з ідеологічних доктрин.

Розглянемо далі типові класифікації за кількісною ознакою згідно з вищезначеними критеріями.

Двотиповий поділ партійних систем поєднує в собі однопартійні і багатопартійні. Перевага двотипового поділу полягає в охопленні класифікаційною схемою усіх існуючих у даній державі політичних партій. Але недоліки схеми переважають, оскільки охоплення має формальний характер і нічого не привносить до порівняння однотипових партійних систем різних країн. За часів існування “соціалістичного табору” двотиповий поділ застосовувався обома сторонами найчастіше з прагматичних міркувань ідеологічної боротьби. Сьогодні до такого поділу в чистому вигляді вдаються рідко, хіба що для порівняння країн правової демократії з тоталітарними режимами деяких держав “третього світу”, а в разі деталізації він фактично зводиться до багатотипового поділу.

Багатотиповий поділ охоплює: тритипову схему Дюверже, згідно з якою партійні системи поділяються на однопартійні, двопартійні і мультипартійні; тритипову схему партійних систем Гаврилишина – олігархічні, типу протизваги (боротьби за владу) і колегіальні (співпраці при владі), семитипову схему Сарторі з наступним поділом партійних систем: з однією партією (однопартійна); з партією, що здійснює гегемонію (гегемоністська); з партією, що домінує (домінування); двопартійну; обмеженого плюралізму; поляризованого плюралізму; атомізовану.

Легко бачити: багатотиповий поділ на відміну від однотипового враховує таку важливу ознаку політичної системи, як ступінь фрагментації політичної влади, а це дає необхідний матеріал для дослідження партійної конкуренції й опозиції, що, в свою чергу, справляє вплив на формування урядових коаліцій та на їх життєздатність. Схема Гаврилишина ж наголошує не на кількісному критерії “в чистому вигляді”, а на певних якісних моментах політичних змагань, пов’язаних з боротьбою за владу і співпрацю при владі. При цьому до системи типу протизваги Б.Гаврилишина відносить не тільки класичні двопартійні системи (Великобританія, США), а й ті мультипартійні (за Дюверже) системи, де уряд одноосібно формує та партія, яка отримує найбільшу кількість мандатів на виборах (Іспанія), а до систем типу співпраці – ті, де уряд формується стабільною коаліцією з декількох партій (Швейцарія).

Схема Сарторі відрізняється від попередніх типологій передусім детальнішою класифікацією, що враховує певні якісно функціональні ознаки в суто кількісних одно-, дво- і мультипартійних схемах, її й візьмемо як базову для подальшого розгляду проблеми, особливо в контексті стабільності й ефективності відповідної партійної системи.

Зазначимо, що стабільність партійної системи залежить від ступеня тривалості її існування в сформованому вигляді, а ефективність – від ступеня реалізації програми дій правлячої партії (партій).

Оскільки партійна система є важливою складовою частиною політичної системи суспільства і держави, то від стабільності першої безпосередньо залежатиме й стабільність політичної системи в цілому, зокрема тривалість існування уряду в даному складі, урядових коаліцій, парламентських міжпартійних угруповань. Так само від ефективності партійної системи залежатиме й ефективність системи політичної. Така залежність виявляється насамперед у тому, наскільки адекватно проголошеним намірам

реалізується передвиборча чи поточна програма партії або партійної коаліції, що перемогла на виборах.

Однопартійна система характеризується існуванням тільки однієї легальної партії з заборонаю утворення інших, первинною і домінуючою роллю партії в державі, зрощенням партійного апарату з державним, тоталітарним політичним режимом.

Однопартійна система існувала в 20-40-х роках в Італії, в 30-40-х роках у Німеччині, в 20-80-х роках у Радянському Союзі. Сьогодні ще продовжує існувати в Китаї, на Кубі, в Північній Кореї, Іраку та деяких країнах Африки (Кенія, Сомалі, Лівія, Гвінея-Бісау та ін.).

Для партії, що одноосібно діє в цій системі, характерна ідеологія комунізму, фашизму або близька до однієї з них, масовий тип членства, централізована структура керівних органів, авангардизм методів і засобів діяльності, соціальна база передусім у середовищі національної бюрократії та в люмпенізованих низах, безумовний авторитет лідерів (вождизм, фюрерство). І який би різновид тоталітарного режиму – комуністичний чи фашистський – ми не взяли, скрізь в історії однопартійна система призводила до повсякденного нехтування в масовому масштабі елементарними правами і свободами людини.

На перший погляд може здатися, що саме однопартійна система спроможна забезпечити найбільш високий рівень стабільності й ефективності функціонування державних інститутцій. Заради справедливості слід сказати, що відсутність політичної конкуренції давала можливість деяким тоталітарним режимам на початковому етапі свого існування (коли переважна маса населення була найбільш стомлена від бездіяльності абстрактно-демократичного правління) загально підвищити позитивну вагу насамперед економічних показників життєвого рівня. Це стосується фашистських режимів муссолінівської Італії наприкінці 20-х на початку 30-х років та гітлерівської Німеччини середини 30-х років. Цьому тимчасовому піднесенню сприяв і той фактор, що однопартійне панування фашистського типу на відміну від комуністичного не знищило економічної основи свободи людини – приватної власності. Комуністичний режим шляхом оперативної мобілізації виробничих і людських ресурсів спромігся одержати перемогу в війні і швидко відродити зруйноване господарство.

Але ці тимчасові успіхи однопартійного правління (про їх людську ціну ми не говоримо) не можуть виправдати кінцевої нестабільності і неефективності системи, що підтвердилось і підтверджується швидким крахом як фашистських, так і комуністичних (саморуйнування “соціалістичної співдружності” наприкінці 80 – на початку 90-х років) режимів. Ці загальні хиби однопартійної системи пояснюються з точки зору теорії політичного плюралізму, фундаментальним положенням якої є принцип багатоцентровості влади. Одноцентровість влади, немінуча при однопартійній системі, вимагає величезних зусиль для підтримки мінімально необхідного рівня функціонування державних інститутів, що відвертає увагу від завдань їх модернізації. Зрештою, така система, вкрай перенапружена, починає давати збої, поштовхом до яких можуть бути як зовнішні (наприклад, різке падіння цін на сировину на світовому ринку), так і внутрішні (зростання протиріч у середовищі пануючої еліти) фактори. А оскільки система функціонально орієнтована лише на самозбереження і не пристосована до самовдосконалення, то ці збої немінуче приводять до її загального краху. Саме таким чином пояснювали свої висновки і відомий американський політолог З.Бжезінський, і наш співвітчизник доктор Б.Гаврилишин, і багато інших, які передбачили падіння однопартійної системи і комуністичного політичного режиму.

Гегемоністська система вирізняється: наявністю декількох політичних об'єднань; панівним становищем однієї партії при відсутності політичної конкуренції; визнанням іншими об'єднаннями (союзниками) керівної ролі правлячої партії (гегемона); інтеграцією об'єднань-союзників у систему державної влади, здійснювальної партією-гегемоном; організаційною автономією об'єднань союзників; політичним режимом, близьким до тоталітарного.

Гегемоністська система була типовою у 50-80-х роках для соціалістичних країн Східної Європи. Польський політолог А.Боднар серед причин виникнення “союзницьких партій” називає необхідність знайти “форми передачі впливу комуністичної партії на середовище, на яке для комуністів безпосередньо це зробити було важко (фермери, дрібні підприємці тощо). Для партії-гегемона усі базові характеристики тотожні відповідним характеристикам однієї партії. Відмінності між партіями-союзниками навряд чи є сенс розглядати, оскільки в умовах відсутності міжпартійної передвиборчої боротьби вони суто абстрактні за змістом.

З точки зору стабільності та ефективності усе сказане щодо однопартійної системи в своїй основі стосується систем з партією-гегемоном. З крахом комуністичного режиму в країнах Східної Європи цей тип партійної системи фактично відійшов у минуле.

Система домінування характеризується наявністю декількох політичних партій, тривалою (понад 25 років) і безперервною перемогою однією з партій у конкурентній боротьбі на виборах, одноосібним формуванням домінуючою партією складу уряду, наявністю фракцій різних партій у парламенті і муніципалітетах при наявності більшості (абсолютної чи відносної) у правлячій партії, демократичним політичним режимом.

Класичними країнами з партійною системою домінування є Швеція і Японія. Соціал-демократична партія робітників Швеції (СДПРШ) була правлячою в періоди з 1932 по 1976 і з 1982 по 1991 роки. Ліберально-демократична партія Японії (ЛДПЯ) безперервно формує уряд, починаючи з 1955 року.

Для згаданих тут партій характерні ідеологія лівої соціал-демократії (Швеція) та неолібералізму (Японія), масовий тип членства та децентралізована структура керівних органів, парламентські методи й засоби діяльності, “надкласова” соціальна орієнтація на усі суспільні групи з відповідними пріоритетами, що випливають з ідеології.

З усіх партійних систем, характерних для демократичних режимів, система домінування могла б вирізнитися вищим рівнем стабільності, що зумовлено однопартійним складом уряду і більшістю в парламенті. Це сприяло б успішному втіленню в життя своєї програми дій. Але в умовах існування політичного плюралізму багаторічне утримання влади однією партією призводить як до надмірних зусиль щодо підтримки “статус-кво”, так і до надмірної бюрократизації управлінських структур. Сьогодні ці процеси спостерігаються і в Швеції, де масове невдоволення діяльністю соціал-демократів призвело їх до поразки парламентських виборах, і в Японії, де виникла нова партія, здатна, за деякими оцінками серйозно конкурувати з лібералами.

Двопартійна система відзначається: наявністю кількох політичних партій; існуванням двох партій, значно потужніших від інших; формуванням складу уряду однією з двох партій, що перемогла на виборах; впливовою опозицією з боку партії, яка програла вибори; демократичним політичним режимом.

Класичними країнами з двопартійною системою є Великобританія і особливо Сполучені Штати. Республіканська і Демократична партії США, Консервативна і Лейбористська партії Великобританії мають більш як вікові традиції політичної боротьби, а виборче законодавство цих країн сприяє існуванню саме цієї системи.

Ідеологією трьох з чотирьох згаданих партій можна вважати неоконсерватизм (в класичному вигляді – Консервативної і Республіканської партій, а ідеологією Лейбористської партії – соціал-демократію). Для американських партій характерним є кадровий тип членства, тоді як для англійських – масовий. Структура керівних органів у них децентралізована, методи і засоби діяльності – парламентські. Соціальна база залишається надкласовою, партії орієнтуються на усі суспільні верстви з певними регіональними особливостями в США (промислова північ і аграрний південь) і ідеологічними в Британії.

Високий рівень стабільності двопартійної системи пояснюється не тільки однопартійним складом уряду, а й можливістю передбачити зміни, оскільки кількість їх варіантів зростає. Це саме стосується й ефективності, хоча тут свої особливості мають США у зв'язку з президентською формою правління, за якою опозиція (щодо президента

і уряду) може мати більшість у Конгресі. В цьому полягають позитивні моменти системи. Хибамі її є як надмірна концентрація сил на суто міжпартійну боротьбу, так і певний консерватизм традицій виборчого процесу (як правило, більшість округів дістаються в спадок кандидатам від однієї з партій і навіть сімейним кланам колишніх депутатів).

Система обмеженого плюралізму характеризується наявністю багатьох політичних партій, репрезентацію в парламенті лише декількох партій, репрезентацію в уряді лише деяких з представлених у парламенті партій, відсутністю позасистемної опозиції, демократичним політичним режимом.

Залежно від механізму формування уряду серед систем обмеженого плюралізму розрізняють **однопартійне правління, двоблокову і мультипартійну коалізацію**.

За першого варіанту уряд формується партією, що здобула абсолютну більшість голосів на парламентських виборах. Типовим прикладом є Іспанія, де офіційно зареєстровано близько 250 політичних партій і організацій, у парламенті представлено 8 партій, а уряд сформовано соціалістичною партією, яка перемогла на виборах 1986 року. Так само формується уряд і в Індії.

Двоблокова коаліція утворюється, коли уряд формується одним з двох блоків, що переміг на виборах. Блоки, як правило, мають відносно стабільний характер. Прикладом тут є ФРН, де з 1969 по 1982 рік уряд формували блок соціал-демократів з вільними демократами (СДПН - СвДПН), а постійний блок християнських демократів з християнськими соціалістами (ХДС/ХСС) перебував у опозиції. З 1982 року ролі змінилися, оскільки СвДПН розірвала блок з СДПН і ввійшла до коаліції з ХДС/ХСС, яка й перемогла на виборах. Схожа система діє і в Австрії. Двоблокову коаліцію ще називають "модифікованою двопартійною системою", зважаючи на наявність двох сильних партій, жодна з яких, однак, не має абсолютної більшості в парламенті, а тому змушена шукати союз з третьою.

За мультипартійної коаліції уряд формується з представників декількох партій на основі їх пропорційного представництва в парламенті згідно з результатами виборів. Стабільна мультипартійна коаліція діє в Швейцарії, нестабільна – в Італії, Бельгії, Нідерландах тощо. В другому випадку уряд може змінюватися по декілька разів за одну легіслатуру парламенту (термін від виборів до виборів).

За ідеологією партій, що утворюють урядові коаліції, можуть належати до будь-якого з п'яти випадків, але найчастіше зустрічається соціал-демократія, неолібералізм і неоконсерватизм. Організаційна структура їх, як правило, масова і децентралізована, методи і засоби діяльності – парламентські. Соціальна база партій досить різноманітна і здебільшого "надкласова".

Система обмеженого плюралізму найдосконаліша, оскільки в ній відсутні антисистемні партії і двосторонні опозиції, усі партії на участь в уряді, можлива їх участь в коаліційних кабінетах. В умовах обмеженого плюралізму ідеологічне розходження між партіями не є великим, має місце двополюсна коаліційна конфігурація і центроспрямована конкуренція. Водночас стабільність і ефективність системи обмеженого плюралізму багато в чому залежать і від конкретно-історичних умов, традицій коаліційного представництва. Сьогодні серед численних європейських держав з такою системою хіба що Швейцарія може вважатися зразком стабільності та ефективності партійної системи обмеженого плюралізму.

Система поляризованого плюралізму має такі ознаки: наявність багатьох політичних партій, гострота ідеологічного розмежування між ними, присутність серед політичних партій позасистемних, формування уряду партіями центру, наявність двосторонньої (двополярної) деструктивної опозиції, демократичний політичний режим.

Типовим прикладом країн з поляризованою системою в різні роки були Франція і Італія. У першій роль партій центру виконували ліва Французька соціалістична партія (ФСР) і праве Об'єднання на підтримку Республіки (ОПР), роль лівої деструктивної опозиції – Французька комуністична партія (ФКП), а правої – Національний фронт (НФ). У

другій роль партій центру виконували права Християнсько-демократична партія (ХДП), ліва Соціалістична партія Італії (СПІ), лівоцентриська Соціал-демократична партія Італії (СДПІ) та деякі інші нечисленні партії, лівої деструктивної опозиції – спочатку Італійська комуністична партія (ІКП), а згодом після поступової модернізації ідеологічних засад у напрямі соціал-демократії – сумнозвісні “червоні бригади”, правої деструктивної опозиції – Італійський соціальний рух – Національні праві сили (ІСР – НПС).

Як бачимо, ідеологічний спектр партій в умовах поляризованої системи охоплює усі можливі різновиди ідеологій, що і визначає запеклість боротьби на політичній арені. Роль лівої деструктивної опозиції виконують, як правило, прокомуністичні політичні сили, а правої – неофашистські. За організаційною структурою усі партії – масові, при цьому якщо партії центру характерна децентралізована схема взаємодії між керівними і місцевими органами, то для обох полюсів опозиції – жорстко централізована. Відповідно методи і засоби діяльності партій центру парламентські, а партій опозиції – від парламентських до авангардистських, деструктивних за засобами дій. Соціальна база й електорат усіх цих партій відповідають їх ідеологічним засадам, при цьому типовою є орієнтація партій, особливо центристської коаліції, на усі соціальні верстви.

Стабільність та ефективність функціонування системи поляризованого плюралізму прямо пропорційні поточній стабільності, міцності коаліції центристських сил. Останнє особливо стосується Італії, де на відмінну від Франції уряд формується у коаліційному складі. Тільки протягом останніх десяти років Італію спіткали сім урядових криз, що скінчилися відставкою коаліційних урядів. Тому система поляризованого плюралізму хоча й значно стабільніша від атомізованої, проте меншою мірою стабільна, ніж двопартійна система чи система обмеженого плюралізму.

Атомізована система характеризується наявністю багатьох політичних партій або їх повною відсутністю, не чисельністю і незначною впливовістю, присутністю серед політичних партій позасистемних, формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції, демократичним або авторитарним політичним режимом. Сьогодні атомізована система поділяється на системи крайнього плюралізму і авторитарної псевдопартійності.

Перша в цілому властива усім республікам колишнього СРСР і більшості країн Східної Європи. Багаторічна комуністична олігархія змінилася тут на широкий конгломерат порівняно невеликих (в середньому 1000, не більше 10 тис. членів) політичних партій. Так, нещодавно кількість партій у Польщі сягала 132, у Грузії – 79. В умовах крайнього плюралізму формування урядів відбувається або на широкій коаліційній основі, як у країнах Східної Європи, або за позапартійними критеріями, як у республіках колишнього СРСР. За ідеологічним спрямуванням політичний спектр надзвичайно широкий – від традиційних “ідеологічних” партій до таких екзотичних, як польська Партія любителів пива (на виборах до Сейму в 1990 році була четвертою, отримавши 16 депутатських мандатів). Так само широко різняться ці партії й за іншими базовими характеристиками. Друга система – авторитарної псевдопартійності – насамперед притаманна деяким країнам Латинської Америки (Уругвай, Парагвай, Гаїті). Тут існує багато партій, між якими точиться конкурентна боротьба, але реальна влада і контроль над ситуацією в країні бувають у руках військової верхівки, що стоїть над партіями і традиціями інститутами парламентської чи президентської демократії.

Про атомізовану систему в цілому говорять тоді, коли нема великої необхідності в точному підрахунку кількості партій. Тут досягається свого роду межа, за якою кількість партій – десять, двадцять чи більше – не має значення.

Атомізована система найменшою мірою стабільна й ефективна серед усіх інших партійних систем. Це однаково стосується як системи крайнього плюралізму, так і авторитарної псевдопартійності. Система крайнього плюралізму швидко стрибала або в бік тоталітарної однопартійної диктатури (Росія 1917 року), або в бік стабільних систем типу розглянутих вище (ФРН наприкінці 40 – початку 50-х років). Так само диктаторські

режими у країнах Латинської Америки ніколи не залишалися надовго, хоча тенденція їх приходу до влади збереглася.

Аналіз атомізованої системи є особливо актуальним для усіх держав колишнього Союзу, де у політичних і політизованих колах точаться дискусії – чи стануть молоді республіки на шлях розвитку демократії, чи в них переважатимуть авторитарні тенденції? Очевидно, періоду певного авторитарного підсилення виконавчої влади не минути – про це свідчить досвід багатьох країн, що здійснювали економічні реформи. Залишається відкритим питання – чи є підстави сподіватися, що цей шлях буде шляхом вперед, до демократичного, а не назад, до тоталітарного режиму? Цілком можливо.[...]

Друкується за: Білоус А.О. Політичні об'єднання України. – К.: Видавництво "Україна", 1993. – С. 7-8, 10-35.

ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політ, життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політ, партій, громад, рухів та інших суб'єктів політики. І. п. може розглядатися як форма суспільної свідомості й як явище культури. Як елемент культури І. п. є продуктом соціально-політ. діяльності людей, їх духовного виробництва. Але її специфіка і відмінність від багатьох інших елементів культури полягає в тому, що вона створюється діяльністю певних верств - ідеологів, політиків, учених. Народні маси, соціальної спільноти безпосередньо не створюють ідеології, проте їхні інтереси, уявлення про суспільно-політ. життя є поживним ґрунтом для її формування.

Структурно І. п. складається з політ, теорій та ідей, суспільно-політ. ідеалів, цінностей, концепцій політ, розвитку і політ, програм, політ, символів тощо. На відміну від науки І.п. містить у собі не лише знання політ, життя, але й ставлення, оцінку політ, процесів з позицій інтересів соціальної спільноти, політ, партії - носія цієї ідеології, через що І. п. більш упереджена, ніж політ, наука. І. п. може містити в собі, поряд із справжніми знаннями, і неправильні, хибні уявлення про політ. і процеси, відносини І стан політ, життя, що проявляється в політ, міфах, утопіях. Політ. міфологія спотворено відбиває стан політ, життя, дає помилкові орієнтири політ, поведінці мас, їх громадсько-політичних об'єднань. Поширення міфів у суспільній свідомості може спричинити тимчасовий успіх, але рано чи пізно за принципом бумеранга повертається проти самих творців таких міфів. Серед цінностей І. п. виділяються політ, символи - умовна знакова система, що виражає ті чи інші політ. ідеї та ідеали, приналежність власника певного символу до певного товариства, руху, організації. На думку П. Сорокіна, «червоний колір переслідується не тому, що він червоний, а тому, що він символ думок, бажань і почуттів, які ворожі існуючому ладові». Політ, історія підтверджує також думку французького політ. діяча М. Рокара, що конфронтація поміж окремими прошарками суспільства нерідко йде навколо символів.

І.п. виконує важливі соціальні функції: пізнавальну, мобілізаційну, нормативно-регулюючу, контрольну, політ, соціалізації тощо. І.п. глибоко взаємопов'язана з політикою. Вона наділяє її системою ідеалів і цінностей, сприяє вибору мети, спрямовує політику. Одночасно політика по суті справи ідеологічна, на ґрунті певної І.п. формуються політ, мета і підбираються засоби її реалізації, мобілізується соціальна маса для підтримки цієї мети та участі в її здійсненні. Разом з тим існує проблема межі взаємопроникнення ідеології й політики. Гіперідеологізація політики спотворює її, позбавляє можливості адекватно реагувати на нагальні потреби суспільства, на зміни, що в ньому відбуваються, ефективно вирішувати життєво важливі проблеми. Одночасно обмеження простору, в якому І.п. має взаємодіяти з політикою, створює вакуум у системі суспільно-політ. орієнтацій і регуляцій, послаблює чи руйнує соціальні і духовні ресурси політики.

Необхідність І.п. для сучасної України визначається потребами вироблення певної системи політ. поглядів, надання цій ідеологічній системі основоположного значення у виробленні політ, курсу держави та поширення знань про неї задля сприйняття її більшістю населення. Це уможливить вироблення цілісної політики в економіці та соціальній сфері, усунення суперечностей у процесі державотворення.

Друкується за: Чередниченко А.П. Ідеологія політична // Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П. Горбатенко. – 2-е вид. доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 226–227.

ПАРТІЯ ПОЛІТИЧНА – добровільне об'єднання людей, котрі прагнуть домогтися здійснення ідей, які вони поділяють, задоволення спільних інтересів; організована певним чином частина якоїсь соціальної верстви, класу, покликана висловлювати і захищати інтереси цієї спільноти, домагатися їх дотримання і виконання, бути її політ, «голосом», «уособленням» окремих групових інтересів. Поряд з вищеназваним визначенням, у сучасній політологічній літературі існує значна кількість особливих підходів до визначення поняття «політична партія». Партії розуміють як своєрідні штаби для підготовки до чергових виборів, як засоби перетворення волі індивідів на колективну волю, як знаряддя участі громадян у формуванні політики держави, як засіб впливу політ. та держ. еліти на маси. Феномен П.п. досліджували Г. Бюрдо, К. фон Бойме, М. Дюверже, Дж. Лапаламбара, Дж. Сарторі та ін.

Справжня П.п. не може бути витвором самого тільки бажання або зусиль навіть дуже здібних і впливових людей. Вона виникає не на ґрунті чистої політики, а на відповідній соціальній базі. Неодмінною умовою існування будь-якої П.п. є її протистояння іншій партії або й кільком партіям. Партія, будучи часткою суспільства, прагне до повноти впливу на нього, домагається цього, долаючи протистояння інших партій. Багатопартійність є невід'ємною ознакою демократичного суспільства, оскільки воно є неодмінно структурованим, в ньому існують численні й різноманітні інтереси, потреби, уподобання тощо, які вимагають відповідного політ, вираження. Утворення партій, багатопартійної системи в країні є тривалим процесом становлення і набуття відповідних норм і традицій, формування й самоусвідомлення соціальної бази партії - суспільної верстви, класу, електорального корпусу, тобто виборців, які традиційно голосують переважно за цю партію, культури плюралізму і толерантності, тобто терпимого ставлення до суперників та опонентів, поважання протилежної думки, готовності до пошуку форм взаємодії з ними. Висуваючи своїх представників для обрання до парламенту, прагнучи конституційним шляхом здобути визначальну позицію в ньому, П.п. можуть самостійно або в коаліції з іншими партіями формувати склад органів виконавчої влади, визначати загальний політ, курс країни, здійснювати керівництво державними органами, вирішувати громад. справи. Для здійснення репрезентованого нею інтересу будь-яка партія прагне використати державну владу, впливати на неї, на процес її формування й функціонування. Сучасні П. п. є одним з найдієвіших важелів впливу громадянства на державну владу. Прийнято вважати, що громадсько-політ. організація стає партією, коли для реалізації своєї програми вона має за мету прихід до влади або хоча б здобуття впливу на владу. П. п. може брати участь у справах держави, визначати форми й напрями її діяльності. Але вона не може, не повинна сама перетворюватися на державу, підмінювати її, мати державне (тобто загальнообов'язкове) значення, державну власність, оскільки вона представляє інтереси тільки окремої частини суспільства. У наш час стає все очевиднішою суперечлива сутність П. п. як явища політ, життя суспільства. Партії - це водночас і добро і зло, зазначав Жорж Клемансо. «Добро - тому, що вони є колективною силою у боротьбі за прогрес... Зло - тому, що вони рано чи пізно обов'язково стають подібними до церкви з її ієрархією й дисципліною. Такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня».

Парт. боротьба, за словами В. Соловйова, не може бути справедливою, оскільки вона змушує бачити все в білому кольорі на своєму боці і все в чорному - на боці супротивника, а такого рівномірного розподілу кольорів не буває і не буде принаймні до страшного суду. Поряд з цим у природі всякої партії закладена вада, яку виявив і описав ще Роберт Міхельс. Будучи створені як засіб досягнення соціально-групової мети, партії самі скоро стають метою самих себе, починають переважно дбати про власний добробут і успіх. У міру поступового перетворення держави із засобу панування у механізм узгодження інтересів соціально-економічних, національно-культурних і регіональних груп, що її складають,

поступово змінюється й характер П.п., які, будучи політ. вершиною піраміди сучасного громадянського суспільства, сприяють його всебічному розвитку.

Друкується за: Рябов С.Г. Партія політична // Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П. Горбатенко. – 2-е вид. доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 474–475.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА – політ. структура, що утворюється із сукупності політ, партій різних типів з їхніми стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політ, культури суспільства та ступенем узгодженості цих поглядів у ході реалізації прийнятих ними ідеологічних доктрин, форм і методів практичної політ, діяльності. У політ. науці П.с. характеризується як невід'ємна складова політ, системи суспільства в цілому, характер якої визначає різновид політичного режиму, механізм та ефективність функціонування демократичних інститутів суспільства. Під терміном «партійна система» розуміють: право партій на формування власної системи правління (С. Ньюмен); сукупність політ. сил, представлених у парламенті, або таких, що прагнуть до представництва в ньому (Е. Каак); сукупність відносин між легально діючими політ. партіями, що виявляються у спільній боротьбі або суперництві за владу в суспільстві (Є. Вятр); сукупність політ. партій, що існують у країні, незалежно від форм діяльності та ступеня інституціалізації згідно з чинним законодавством (В. Євдокимов).

Одним з найпоширеніших підходів до типології П.с. є виділення одно-, дво- і багатопартійних систем. У сучасному світі виділяється сім основних видів П.с: однопартійні (колишній СРСР, Китай, Куба); з партією-гегемоном (Мексика, колишні країни соцтабору); з домінуючою партією (Японія, Індія в окремі періоди своєї історії); двопартійні (США, Канада, Велика Британія); поміркованого плюралізму (Німеччина, Бельгія, Франція); поляризованого плюралізму (Італія, Нідерланди, Фінляндія); автономізовані (Малайзія). У нормально функціонуючій державі цивілізованого (демократичного) типу загальним критерієм визначення кількості партій є кількість партій, що мають своє представництво в парламенті внаслідок проведення демократичних, прямих, загальних виборів. У багатопартійній політ, системі, як правило, характер парламентської більшості, побудованої на різноманітних комбінаціях основних партій, представлених у парламенті, змінюється після кожних виборів. Відповідно здійснюється і зміна урядових кабінетів. Найчастіше у світовій політ, практиці використовується П.с. поміркованого плюралізму, із трьома-п'ятьма партіями, жодна з яких не переважає і не може самотійно утворити правлячу коаліцію. Відтак вони змушені йти на досягнення угод, компромісів щодо формування уряду згідно з кількістю завойованих депутатських мандатів у парламенті та в органах місцевого самоврядування. Досить поширеною є й поляризована П. С. за якої боротьбу за політ. владу ведуть шість партій. За наявності багатьох невеликих партій (що особливо характерно для посттоталітарних суспільств) вони, як правило, утворюють блоки або коаліції на час ведення передвиборної боротьби. Звичайно, такі угоди не можуть бути довгостроковими і не можуть гарантувати політ. стабільності в суспільстві. Однак вони відіграють певну роль у формуванні партійно-політ. структури суспільства, прищеплюванні демократичних процедур в управлінні суспільством, підвищенні рівня політ., правової культури останнього. Політ, практика свідчить, що у суспільствах з політ. та економічною стабільністю існує стабільна тенденція до зменшення кількості парт. блоків та партій. Останні сприяють концентрації політ. сил у відносно невеликій кількості партій та їх блоків, хоча це, звичайно, надто складний процес, який залежить від багатьох чинників: політ. культури, традиції, ментальності і т. ін.

Друкується за: Бебик В.М. Партійна система // Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В.П. Горбатенко. – 2-е вид. доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 473–474.

Порівняльна таблиця “серцевинних” положень основних течій політичної ідеології

Лібералізм

І-а цінність: свобода в її “негативній” формі, “свобода від...”, поєднана з обов’язковим дотриманням прав людини.

ІІ-а цінність: добробут індивідів.

Образ людини: Людина є раціональна, самоврядна, автономна, всі люди народжуються рівними, мають бути рівними перед нормами права, соціальними нормами, обов’язковою умовою справедливості виступає надання всім індивідам рівних стартових умов.

Образ суспільства: Суспільство являє собою конгломерат окремих незалежних індивідів, які завдяки раціональності та здатності до самоврядування утворюють за необхідні певні структури, як-то політичні організації, гуртки, асоціації, органи самоврядування, економічні структури, через які реалізують власну ініціативу та досягають власних цілей. Організуючим принципом існування суспільства виступає ринкова конкуренція у всіх сферах суспільного життя. При цьому суспільство має дотримуватись принципу: “Свобода одного індивіда закінчується там, де починається свобода іншого”.

Образ держави: Держава – раціонально створена людьми договірна інституція, призначенням якої виступає забезпечення суворого дотримання прав людини і громадянина, захист індивідів від зазіхань на їх права і свободи. При цьому держава має мінімально втручання або зовсім не втручається у сферу економіки та правильного життя індивідів: держава розглядається як “необхідне зло”, “нічний сторож”, обстоюється принцип “мінімальної держави”.

Консерватизм

І-а цінність: свобода в її “позитивній” формі, “свобода для...”, поєднання з дотриманням прав та обов’язків громадянина і порядком, основою якого є установи, пов’язані з традиціями того чи іншого суспільства.

ІІ-а цінність: надіндивідні духовні формоутворення, що об’єднують суспільство, а також канали долучення до культурної спадщини.

Образ людини: Людина є ірраціональна, амбівалентна – має нахили як до позитивних, так і до негативних проявів. Пересічна людина виявляє малу спроможність до автоматичних раціональних дій. В той же час у суспільстві існує невелика кількість індивідів (духовна аристократія, еліта), які через індивідуальні здібності, особливості виховання тощо підвищуються над пересічними людьми і здатні краще за інших здійснювати функцію управління. Іншими словами, всі люди уже від народження не є рівні. Справедливість полягає не в рівності індивідів, а у виконанні ними функцій, що відповідають рівню їх спроможності, освіти тощо – принцип “нерівної рівності” або відповідності призначеній ролі. Велике значення в плані формування й визначення здібностей та суспільної ролі людини надається суспільним зв’язкам, надіндивідним духовним формоутворенням, що утворюють людську природу.

Образ суспільства: визначається органічна модель суспільства. Звідси суспільство уявляється як достатньо стала ієрархія індивідів, побудована відповідно до рівня прояву у людей тих чи інших суспільно важливих характеристик. Елементами, що зв’язують суспільство в одне ціле, виступають надіндивідні духовні формоутворення: форми духовного виробництва, цілі, цінності, менталітет, історична пам’ять, та канали долучення індивідів до культурної спадщини: традиція, релігія, ідеологія, освіта тощо.

Образ держави: оскільки державна влада здійснюється індивідами, яким притаманні (хоча й у меншій мірі, ніж пересічним громадянам) ірраціональність та інші “вади”, держава, виступаючи охоронцем стабільності, традиції, “природних” суспільних норм,

приватної власності, не має поставати “над суспільством”. Її вплив має врівноважуватися, а за потреби – обмежуватися традиційними елементами самоврядування індивідів та долучення їх до духовних джерел суспільства – сім’єю, територіальною громадою, релігійною громадою, комітетами виборців тощо.

Соціал-демократія

I-а цінність: соціальна справедливість.

II-а цінність: соціальна держава.

Образ людини: Людина – раціональна, у великій мірі здатна до самоврядування, але її прояви виступають в основному віддзеркаленням суспільного буття. Всі люди народжуються рівними, обов’язковою умовою справедливості виступає постійне підтримання соціальної рівності шляхом перерозподілу ресурсів у суспільстві.

Образ суспільства: Суспільство – єдиний “організм”, що розвивається згідно з певними законами, “стоїть над індивідами”, формуючи їх особливості, визначаючи специфіку їх життєдіяльності.

Образ держави: Держава – інституція, що служить колективним цілям та інтересам суспільства, створює умови для здійснення колективних цілей, в першу чергу, забезпечує соціальну рівність шляхом перерозподілу ресурсів у суспільстві.

Питання та завдання:

1. Опрацюйте джерела, представлені у списку літератури, а також уривки, представлені вище, виокремлюючи при цьому інформацію, яка допомагає Вам відповісти на поставлені нижче питання та виконати завдання.

2. Яке з тверджень, на Вашу думку, є ближчим до істини?

а) ідеологія є “форма вираження міфологічної свідомості, сублімований спосіб подолання страху та руйнування ілюзій” (Г.Лассуелл);

б) “ідеологія – це невпізнана брехня” (Б.А.Леві);

в) ідеологія – це “залишки” певних “чуттєвих догм”, абсолютних істин, суспільних суджень, що базуються на суміші фактів та почуттів (В.Парето);

г) ідеологія – це “добровільна містифікація” (К.Маннгейм);

д) “ідеологіями є системи цінностей, що виступають у якості політичного світогляду, наділеного силою віри і великим орієнтаційним потенціалом” (Е.Шілз).

3. Що стверджує найважливіша ідея лібералізму?

а) існування універсального морального порядку;

б) необхідність активної участі аристократії у державному управлінні;

в) природну нерівність людей у відношенні фізичного та розумового розвитку;

г) абсолютну цінність людської особистості та вихідну (“від народження”) рівність усіх людей.

4. К.Епштейн виокремлює серед послідовників консерватизму:

а) прихильників порядку, що склався в суспільстві;

б) “реформаторів”, що виступають за обережні зміни у суспільстві;

в) “реакціонерів”, що вимагають повернення до певної політичної ситуації минулого.

У рамках цієї класифікації вкажіть на форми прояву консерватизму у сучасному політичному житті України. Які партії та рухи відповідають цій класифікації?

5. яка з стратегій найбільш характерна для політичного консерватизму?

а) стійкий потяг до збереження певних політичних інститутів та відносин;

б) орієнтація на запити громадян;

в) прагнення до нововведень;

г) орієнтація на участь громадян у виробленні політичних рішень.

6. Порівняйте структуру цінностей класичного консерватизму та неконсерватизму.

7. Чим відрізняється структура цінностей класичного лібералізму від структури цінностей неолібералізму?

8. Схарактеризуйте основні віхи у еволюції соціал-демократичної політичної свідомості. Який вплив здійснила соціал-демократія на соціальні та політичні процеси в сучасному світі?

9. Прослідкуйте еволюцію соціалістичної та комуністичної ідеї у політичній свідомості радянського / українського народу. Які форми набуває ця ідеологія у сучасних умовах?

10. Як зауважує В.Ебенстайн, «якщо уподібними економіку кошика з яйцями, то комунізм спалює кошик і робить яєчню з усіх яєць одразу, а демократичний соціалізм зберігає кошик і смажить яйця потроху, пам'ятаючи про пораду Арістотеля: «Про частування краще судити гостю, а не кухарю».

Співставте соціально-політичні погляди комуністів та соціал-демократів.

11. Відомий іспанський філософ Х.Ортега-і-Гассет стверджував, що «жодна влада у світі ніколи не базувалась ні на чому, крім громадської думки [...] У більшості людей думки нема, думку треба їм надати, влити, як мастило у машину». Чи згодні Ви з таким твердженням? Яка роль у цьому ідеології та пропаганди?

12. Якими є критерії поділу партій на кадрові, масові та «партії виборців»? Назвіть переваги та недоліки кожного з вказаних типів.

13. На основі відомих Вам історичних фактів визначте різноманітні шляхи формування партій.

14. Дайте характеристику однопартійній, двопартійній та багатопартійній системам (з усіма їх підвидами). Проведіть порівняння різноманітних партійних систем з точки зору наявності чи відсутності політичного суперництва, можливості вибору для виборців, впливу на ступінь демократичності суспільства.

Дискусія:

Яка ідеологія потрібна Україні?

Ідеологія: «національна»? «загальнонаціональна»? «державна»? Які реальні складові інтегративної ідеології? (Аналіз складових цієї ідеології: взаємодія демократії та патріотизму, «постіндустріальська траєкторія», геополітичні виміри проблеми тощо).

Чи має сьогодні в Україні будь-яка з класичних ідеологій шанси на перемогу? Чи може нею бути соціалізм (навіть якщо він і відмовиться від своїх фундаменталістських форм) у силу потужного виклику з боку лібералізму з його пієтетом до особистісного розкріпачення? Лібералізм – у країні з стійким світоглядним менталітетом, провідними рисами якого є атеїзм, софійність, тяжіння до патріархальних цінностей? Консерватизм, який у масовій свідомості взагалі асоціюється з чимось реакційно-застійним? Чи взагалі в Україні існує (або принаймні формується) соціальна база для зазначених або інших типів політичної ідеології? Якими є параметри «вростання» України у постіндустріальне суспільство?

Спробуйте представити результати попередніх роздумів стосовно зазначених питань у вигляді ділової гри: в порядку передвиборчої кампанії із своїми промовами перед виборцями на «круглому столі», присвяченому політичному майбутньому України, виступають представники відповідних політичних партій.

Рекомендована література:

1. Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 1998. – С. 199-205.
2. Основи політології: Навч. посібник / Керівник авт. кол. Ф.М. Кирилюк. – К.: Либідь, 1995. – С. 168-183.
3. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – С. 309-330.
4. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. – К.: Тандем, 1996. – С. 158-168.
5. Брегеда А.Ю. Основи політології: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1997. – С. 150-165.
6. Політологія: Курс лекцій: Навч. посібник / За заг. ред. І.С. Дзюбка. – К.: Вища школа, 1993. – С. 153-164, 179-191.
7. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. – К.: МАУП, 2000. – С. 57-86, 188-203.
8. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку: Учебник. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 162-210, 371-433.
9. Гаджиев К.С. Политология: Учебник. – М.: Логос, 2001. – С. 203-243, 403-441.
10. Политология: Учебник для вузов / Под ред. М.А. Василика. – М.: Юристь, 1999. – С. 337-361.
11. Білоус А.О. Політичні об'єднання України. – К.: Україна, 1993. – 108 с.
12. Абетка українського політика. Довідник / М. Томенко (керівник авторського колективу). – К.: Смолоскип, 1997. – 218 с.
13. Алескеров Ф., Орещук П. Выборы. Голосование. Партии. – М., 1995.
14. Арендт Х. Традиции и современность: К истории политических идей // Государство и право. – 1991. – № 3.
15. Коргунюк Ю.Г., Заславский С.Е. Российская многопартийность. – М., 1996.
16. Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавництво «Смолоскип», 1998. – 598 с.
17. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавництво «Смолоскип», 2000. – 872 с.
18. Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання / Ред. М.М. Рябець / ЦВК. – К., 2001. – 360 с.
19. Політичні партії України / Т. Андрущак та ін. (ред.). – К.: К.І.С., 1998.
20. Katz R.S. A Theory of Parties and Electoral Systems. – Baltimore-London, 1980.
21. Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. – N.Y., 1976.
22. Palombara J., Weiner M. Political Parties and Development. – Princeton, 1966.
23. John H. Aldrich. Why parties? The origin and transformation of political parties in America. – Chicago, 1995.
24. Wojtaszyk K. A. Partie polityczne w Państwie demokratycznym. – Warszawa, 1998.